

MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA (MUHBA)
Plaça del Rei, s/n.
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
museuhistoria@bcn.cat
www.museuhistoria.bcn.cat/quarhis

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA

quarhis
ÈPOCA II · ANY 2014 · N.10 · ISSN 1699-793X
256 PÀGINES · BARCELONA

Editor:

Museu d'Història de
Barcelona (MUHBA)
Institut de Cultura
Ajuntament de Barcelona

Director MUHBA:

Joan Roca i Albert

Direcció Quarhis:

Julia Beltrán de Heredia

Secretària de redacció:

Vanesa Triay

Consell de redacció:

Xavier Aquilué (MAC)
Julia Beltrán de
Heredia (MUHBA)
Josep Guitart (UAB)
Josep M. Gurt (UB)
Albert López (DiBa)
Magí Miret (GC)
Carme Miró (ICUB)
Miquel Molist (UAB)
Isabel Rodà (UAB)

Avaluadors externs:

Luis Caballero Zoreda
Carmen Fernández Ochoa
Sauro Gelichi
Jean Guyon
Simon Keay
Bernat Martí
Lucy Vallauri
Desiderio Vaquerizo
Giuliano Volpe

Control gràfic:

Emili Revilla

Disseny gràfic:

PFP
(Quim Pintó,
Montse Fabregat)

Realització:

Edicions Hipòtesi, SL

Impressió:

Índice Arts Gràfiques, SL

Imatges de la coberta:

El Born CC-Pep Parer
i Ignasi Camps

ISSN

1699-793X

Dipòsit legal

B-9715-2005

© dels textos els autors
© de l'edició

**Museu d'Història
de Barcelona**

Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona
Plaça del Rei, s/n
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
[www.museuhistoria.bcn.
cat/quarhis](http://www.museuhistoria.bcn.cat/quarhis)

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II·ANY 2014·NÚM.10·ISSN 1699-793X
256 PÀGINES · BARCELONA

Ajuntament
de Barcelona

SUMARI
SUMARIO
SUMMARY
SOMMAIRE

9-11 PRESENTACIÓ

JOAN ROCA I ALBERT

12-13 EDITORIAL

JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO

EL BORN, UNA CIUTAT SOTA UN MERCAT

16-28 EL BORN I EL CONEIXEMENT HISTÒRIC

ALBERT GARCIA ESPUCHE

30-55 EL JACIMENT ARQUEOLÒGIC DE L'ANTIC MERCAT DEL BORN.

LA SEVA DARRERA FASE D'ÚS (1700-1717)

PERE LLUÍS ARTIGUES CONESA I ANTONI FERNÁNDEZ ESPINOSA

56-68 EL BORN I LA CULTURA MATERIAL DE 1700

JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO

70-93 EVOLUCIÓ GEOMORFOLÒGICA DEL BARRI DE LA RIBERA EN ÈPOQUES HISTÒRIQUES

RAMON JULIÀ BRUGUÉS I SANTIAGO RIERA MORA

NOTES I ESTUDIS

96-121 ESCULTURES ROMANES DE *BARCINO*

MONTserrat CLAVERIA NADAL I EVA M. KOPPEL GUGGENHEIM I ISABEL RODÀ DE LLANZA

122-139 LA REPRESENTACIÓ DEL RAPTO DE GANÍMEDES EN LA HABITACIÓ 3 DE LA *DOMUS*

DE AVINYÓ (BARCELONA): UN *UNICUM* EN LA PINTURA PROVINCIAL ROMANA

ALICIA FERNÁNDEZ DÍAZ I LORENZO SUÁREZ ESCRIBANO

140-162 LA MURALLA ROMANA DE BARCELONA, UNA EMPRESA DE FINALS DEL SEGLE III

ALESSANDRO RAVOTTO

164-179 EL PRIMER TESTIMONI ARQUEOLÒGIC DE LA PESTA NEGRA A BARCELONA:

LA FOSSA COMUNA DE LA BASÍLICA DELS SANTS MÀRTIRS JUST I PASTOR

JULIA BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO I IRENE GIBRAT PINEDA

173 ANNEX 1. Estudi de les restes tèxtils dels enterraments de la fossa

de la Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor de Barcelona

SÍLVIA CARBONELL BASTÉ

178 ANNEX 2. Estudi de la composició de les mostres de teixit dels enterraments

de la fossa de la Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor de Barcelona

ENRIC CARRERA I GALLISSÀ

180-199 LA SÉPULTURE MULTIPLE DE LA BASILIQUE DES SAINTS MARTYRS

JUST ET PASTOR : BIO-ARCHÉOLOGIE DES RESTES HUMAINS

SACHA KACKI I DOMINIQUE CASTEX

NOTICIARI

202-204 PROJECTE PREHISTÒRIA AL PLA DE BARCELONA

205-206 LA MURALLA ROMANA EN EL MARC DEL PLA *BARCINO*. PROJECTES I RESULTATS DE L'ANY 2013

207-208 PLA *BARCINO*. LA BASÍLICA DELS SANTS MÀRTIRS JUST I PASTOR: LA CIUTAT CRISTIANA I VISIGODA

209-211 IMPACTE TECNOLÒGIC EN EL NOU MÓN COLONIAL.

CANVI CULTURAL EN ARQUEOLOGIA I ARQUEOMETRIA CERÀMICA (TECNOLONIAL)

213-215 BIBLIOGRAFIA PUBLICADA SOBRE ARQUEOLOGIA DE BARCELONA

217-227 TEXTOS EN CASTELLANO. SÍNTESIS

229-238 ENGLISH TEXT. SUMMARY

239-250 TEXTES EN FRANÇAIS. RÉSUMÉ

251-255 NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS A QUARHIS

**EL BORN,
UNA CIUTAT SOTA
UN MERCAT**

**EL BORN,
UNA CIUDAD DEBAJO
DE UN MERCADO**

**EL BORN, A CITY
UNDERNEATH
A MARKET**

**LE BORN, UNE VILLE
SOUS UN MARCHÉ**

**EL JACIMENT ARQUEOLÒGIC DE L'ANTIC MERCAT DEL BORN.
LA SEVA DARRERA FASE D'ÚS (1700-1717)**

Les excavacions fetes en el solar de l'antic mercat del Born de Barcelona varen posar al descobert 8.004 m² de l'antic barri de la Ribera, destruït a partir de l'any 1716 com a conseqüència de la construcció de la ciutadella militar una vegada acabada la guerra de Successió amb la victòria de Felip V. L'article és una descripció de les restes aparegudes, que s'han

de catalogar com d'excel·lent interès tant per l'estat de conservació, fruit de l'enderrocament intencionat del barri, com per la informació que proporcionen sobre la vida de la ciutat de Barcelona, la seva evolució i transformació, entre els segles XIV i XVIII, a més de l'interès pel seu significat històric, sense que prevalguin uns sectors o aspectes per damunt

d'uns altres. El ventall cronològic que abasten és interessant per entendre i explicar l'evolució de la ciutat.

Paraules clau: mercat de Born, barri de la Ribera, jaciment arqueològic, època moderna, rec Comtal, guerra de Successió.

**EL YACIMIENTO ARQUEOLÓGICO DEL ANTIGUO MERCADO DEL BORN.
ÚLTIMA FASE DE USO (1700-1717)**

Las excavaciones realizadas en el solar del antiguo mercado del Born de Barcelona dejaron al descubierto 8.004 m² del antiguo barrio de la Ribera, destruido a partir del año 1716 a raíz de la construcción de la ciudadela militar una vez terminada la guerra de Sucesión con la victoria de Felipe V. El artículo es una descripción de los restos aparecidos,

que hay que catalogar como de excepcional interés tanto por su estado de conservación, fruto del derribo intencionado del barrio, como por la información que proporcionan sobre la vida de la ciudad de Barcelona, su evolución y transformación, entre los siglos XIV y XVIII, además del interés por su significado histórico, sin que prevalezcan unos sectores

o aspectos por encima de los demás. El abanico cronológico que abarcan es interesante para entender y explicar la evolución de la ciudad.

Palabras clave: mercado del Born, barrio de la Ribera, yacimiento arqueológico, época moderna, Rec Comtal, guerra de Sucesión.

**THE ARCHAEOLOGICAL SITE OF THE FORMER EL BORN MARKET.
ITS FINAL PERIOD OF USE (1700-1717)**

The excavations undertaken in the plot of the former El Born Market in Barcelona uncovered 8,004 m² of the old neighbourhood of La Ribera, demolished from the year 1716 as a consequence of the construction of the military citadel following the end of the War of the Spanish Succession with the victory of Felipe V. The article is a description of the remains

discovered, which must be considered as of exceptional interest for their state of conservation, as a result of the deliberate demolishing of the neighbourhood, for the information they provide on the life, evolution and transformation of the city of Barcelona between the 16th and 18th centuries, and for their historical significance, regarding all sectors or aspects

equally. Their chronological range can help us to understand and explain the evolution of the city.

Key words: El Born Market, La Ribera neighbourhood, archaeological site, modern era, Rec Comtal, War of the Spanish Succession.

**LE GISEMENT ARCHÉOLOGIQUE DE L'ANCIEN MARCHÉ DU BORN.
LA DERNIÈRE PHASE D'UTILISATION (1700 – 1717)**

Les fouilles réalisées sur l'emplacement de l'ancien marché du Born de Barcelone ont mis à découvert 8 004 m² de l'ancien quartier de la Ribera, détruit à partir de 1716 suite à la construction de la citadelle militaire à la fin de la Guerre de Succession d'Espagne, après la victoire de Philippe V. L'article décrit les restes qui sont apparus et que l'on doit classer comme

d'un intérêt exceptionnel aussi bien en raison de leur état de conservation, fruit de la démolition intentionnée du quartier, que pour l'information qu'ils apportent sur la vie de la ville de Barcelone, son évolution et sa transformation entre les XIVe et XVIIIe siècles. Sans compter leur sens historique et sans que prévalent certains secteurs ou aspects sur

d'autres. L'éventail chronologique qu'ils abordent est intéressant pour comprendre et expliquer l'évolution de la ville.

Mots clé : Marché du Born, quartier de la Ribera, gisement archéologique, époque moderne, Rec Comtal, Guerre de Succession d'Espagne.

1. Introducció

El jaciment del Born presenta unes característiques que preses en conjunt li donen una especial singularitat. Una de les principals és la idea d'estar *aturat en el temps*, sense reformes posteriors que distorsionin les restes. Les cases, carrers, botigues i tallers van *aturar* la seva evolució en la primera meitat de l'any 1717. Així doncs, tenim una visió exacta de com era un fragment de la trama urbana barcelonina (xarxa viària i plantes baixes de les construccions) de començaments del segle XVIII.

Una altra de les característiques del jaciment és l'excepcional estat de conservació de les restes i l'abundant documentació de cadascun dels espais i les persones que els habitaven. La destrucció d'un fragment important de la ciutat per construir-hi una ciutadella militar i una esplanada que li serviria com a zona de seguretat va comportar la destrucció del 17% de Barcelona¹. El jaciment del Born representa el 3% de tot el que es va enderrocar i, per tant, és molt més gran i s'estén fora dels límits de l'antic mercat. Amb aquest article intentarem explicar, des de la visió de l'arqueologia, quines eren les característiques principals d'aquest sector en la seva darrera fase de vida, situada entre finals del segle XVII i l'any 1717. Analtzarem les diferents zones que es poden apreciar dins de la complexitat de la trama urbana, l'urbanisme, amb el rec Comtal i la xarxa de sanejament, així com les seves construccions: tipologies i característiques constructives.

També farem menció d'una *subfase*, situada entre la finalització de la guerra de Successió i l'enderroc del barri, caracteritzada per les reconstruccions d'algunes de les cases, l'espoli de diferents elements i el desviament del rec Comtal fent de les restes conservades al Born el límit entre la Barcelona urbana i la Barcelona militar durant dos anys.

2. Context històric i arqueològic

MARC HISTÒRIC

En època romana la zona que ocupa el jaciment del Born estava molt allunyada de la ciutat i es feia servir com a

necròpolis (Beltrán de Heredia, 2010). Posteriorment, en algun moment entre el segle VII i el segle XIII, la zona perdurà com a lloc d'enterrament, aquest cop de la comunitat musulmana (Beltrán de Heredia, 2011: 129). La primera referència documental que ens informa de construccions és del segle X amb el rec Comtal, una peça clau en el futur desenvolupament d'aquesta part de la ciutat. La funció original de la sèquia no era tant la de portar aigua per al consum (resolt amb pous) sinó la de moure els molins comtals i irrigar els camps de conreu, però en aquesta zona serà important tant per a les activitats econòmiques que s'hi desenvoluparan com per a l'urbanisme. També en el segle X es tenen notícies d'un petit suburbi mariner que començava a créixer a les zones properes a Santa Maria de les Arenes.

Entre els anys 1050 i 1250 es va forjant en aquest sector el nucli mercantil de Barcelona així com el creixement dels seus suburbis. Santa Maria de les Arenes articula un extens sector conegut com la Vilanova del Mar. Aquesta part es converteix, ja des del segle XIII, en la part més activa de la Barcelona medieval.

En el segle XIII es construeix el barri mariner de la Ribera. Es tracta d'una barriada de carrers paral·lels i estrets, que s'anirà desplegant a mesura que el mar retrocedeix cedint més terreny urbanitzable. El procés d'urbanització serà continu durant tot el segle XIII i part del XIV. La consolidació definitiva es durà a terme amb la construcció del tram de la muralla entre el Portal Nou i Santa Clara i l'església de Santa Maria del Mar. Totes les construccions i carrers documentats al jaciment del Born tenen el seu inici entre finals del segle XIII i començaments del segle XIV. Les antigues vilanoves s'aniran unint en un continu, així com l'interior de l'antiga ciutat romana i l'exterior.

Entre els segles XV i XVI es consolida l'estructura física de Barcelona (hereva de l'època medieval), que perdurà amb molt poques variacions fins a començaments del segle XVIII.

Un cop finalitzada la guerra de Successió, es decideix construir un gran recinte fortificat amb un doble obje-

*,**Arqueòleg de l'empresa CODEX SCCL.

1. El jaciment del Born no és l'únic exemple d'un barri destruït per motius militars. Un exemple proper seria el barri de Cappont de Lleida. Entre els anys 1642 i 1643, davant de la necessitat de defensar el pont d'accés a la ciutat, els enginyers francesos, sota les ordres del governador Monsieur de Rogles, van projectar la construcció d'un fortí que necessitava al seu entorn espais oberts per garantir la seva efectivitat defensiva. Aquest projecte era incompatible amb la continuïtat de Cappont com a barri, i, per tant, i malgrat les protestes de la Paeria, es procedí a el desallotjament i incendi dels habitatges (García, Payà, 1999; Gil *et alii*, 2000).

tiu: en primer lloc repressiu, per controlar la població civil, i en segon lloc defensiu, ja que es va construir en el punt més feble de la ciutat, la part de llevant. Aquesta idea no és nova ja que es recupera un projecte de l'any 1652 on ja es plantejaven aquest tipus de mesures². “El regle i el compàs dels enginyers militars intenten imposar un ordre i una regularitat aliens a una estructura urbana d'herència medieval” (Garcia, Guàrdia, 1986: 62).

La ciutatella presentava una planta pentagonal amb forma d'estrella i cinc baluards a cadascun dels angles, dos dels quals apuntaven directament cap a la ciutat, dos cap a l'exterior i un per defensar el port (Gea, Santanach, 2010). La ciutatella necessitava, en la seva part oberta a la ciutat, una esplanada, la qual cosa obligava a l'enderrocament d'un ampli sector urbà, que afectava, segons el cadastre de 1716, unes 1.015 cases aproximadament³, és a dir, un 17% de la ciutat, i feia desplaçar el 20% de la població. En un primer moment, es va marcar la línia d'enderroc de les cases fins passat Santa Maria del Mar, mentre que posteriorment aquesta línia va retrocedir de forma definitiva fins al límit marcat pels carrers dels Tiradors, de la Blanqueria, de Corretger, del Sabateret, de Flassaders, la plaça del Born i el carrer de Montserrat. Es tractava d'una zona molt valuosa de la ciutat de Barcelona, tant per les dimensions com per ser una de les parts econòmiques més importants i una de les zones amb el teixit urbà més dens. Entre el mes d'abril de 1716 i el juliol de 1718 es van enderrocar mil cases, van desaparèixer quaranta-dos carrers, van esvanir-se catorze edificis entre elements del patrimoni eclesiàstic, edificis públics i equipaments de la ciutat. El jaciment del Born és una mostra molt representativa del conjunt de cases i carrers enderrocats.

L'esplanada necessitava salvar les diferències de cota entre la ciutatella i la plaça del Born, i és per això que a les zones més deprimides no es va necessitar enderrocar les cases fins als fonaments i que la destrucció es va aturar a la cota marcada pels enginyers militars. Aquest fet explica l'extraordinari estat de conservació del jaciment

del Born, amb murs que en alguns casos superen els 2 m d'alçada (fig. 1, quadern a color).

L'enginyer militar encarregat de la construcció de la ciutatella, Verboom, va proposar un sistema d'indemnització per als propietaris de les cases: donar solars en els camps de cultiu de Sant Pau o a la platja, una aportació econòmica i la possibilitat d'agafar els materials de les cases enderrocades. La indemnització econòmica no es va pagar mai, i cinquanta anys després de l'enderroc encara hi haurà propietaris que reclamaran, sense èxit, la indemnització i tots obtindran la mateixa resposta: *no se ha atendido su pago por considerarse libre la Real Hacienda por razón de conquista* (Brotons, 2008: 43).

La construcció del barri de la platja (criticat per les autoritats militars) i el barri de les hortes de Sant Pau va ser un fracàs⁴ i no es va dur a terme en aquell moment, però s'assentaren les bases per a futurs creixements de la ciutat, com el barri de la Barceloneta de mitjan segle XVIII. Una part important de la gent desplaçada es va veure obligada a sortir de Barcelona i la resta es va redistribuir pels barris veïns.

Entre 1718 i 1802, aquesta zona de la ciutat va quedar soterrada per tones de runa i terra. L'esplanada era una zona de servitud militar on no es podia construir cap element. A partir de començaments del segle XIX, la ciutat va guanyar aquest espai per a ús públic com a passeig, fins que l'any 1869 s'enderroca la ciutatella i un any més tard es decideix urbanitzar els terrenys ocupats per l'antiga fortalesa i l'esplanada, i s'hi construeix un gran parc públic, edificis particulars i el mercat del Born. Les obres de construcció del mercat es van dur a terme entre els anys 1874 i 1876 i l'arquitecte encarregat del seu disseny va ser Josep Fonseré. El mercat va estar en funcionament fins a l'any 1971.

INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES

L'any 1991 es va desenvolupar una excavació en extensió a la plaça Comercial el resultat de la qual va ser la documentació d'un fragment del barri de la Ribera⁵, destruït

2. La construcció de la fortalesa es va fer de forma ràpida, l'ordre d'aixecament es va decretar el 6 de juny de 1715 i la construcció es va iniciar el 7 de març de 1716; els baluards es van finalitzar al maig de 1718.

3. Incloses les cases enderrocades pel setge, la *cortadura* i l'assalt de l'11 de setembre.

4. Les solucions aportades per les autoritats borbòniques per realitzar la població desplaçada no van prosperar, ja que des d'una visió exterior a la ciutat, no van intentar solucionar els problemes que comporta el desplaçament de les activitats pròpies que es feien en aquest sector (excepte les activitats marineres i portuàries) i només pretenien refer les cases en altres punts de la ciutat, sense tenir en compte si el lloc triat era adequat o no per a les activitats que els diferents artesans havien de dur a terme.

5. Concretament es van poder documentar 25 cases i 8 carrers. Farré, R.; Serra, D. 1991. *Memòria de la intervenció arqueològica a la plaça Comercial de Barcelona 1990-1991*. Codi d'intervenció 303/1991. <http://cartaarqueologica.bcn.cat/1557>. Inèdita.

l'any 1717, i per sota de les cases es van documentar 32 enterraments de dues necròpolis diferents⁶.

La primera intervenció a l'interior de l'antic mercat del Born es va desenvolupar l'any 1994 i es van fer 16 sondejos en diferents parts del recinte⁷. La segona intervenció a l'interior del mercat es va fer l'any 1998 amb un únic sondeig de grans dimensions a la part de ponent de l'antic mercat⁸. La gran intervenció en extensió que va posar al descobert la major part de l'actual jaciment del Born es va desenvolupar entre els anys 2001 i 2002⁹.

Amb posterioritat a l'excavació en extensió s'han desenvolupat diferents intervencions, tant a l'interior com a l'exterior del Born, relacionades amb el projecte de transformació de l'edifici de l'antic mercat al Born Centre Cultural¹⁰.

ESTAT DEL JACIMENT

L'arquitectura de ferro al mercat del Born va afavorir la conservació de les restes arqueològiques conservades en el subsòl, ja que els pilars de l'edifici tenien un fonament de petites dimensions i la xarxa de sanejament del mercat només va afectar puntualment algunes de les restes.

El jaciment del Born no s'ha esgotat ni en superfície ni en fondària ni en investigació. Quan parlem de les seves dimensions sovint pensem en els 8.000 m² de trama urbana conservada al subsòl, però, des d'un punt de vista arqueològic, el jaciment englobaria tota l'àrea derruïda per la construcció de la ciutadella i de l'esplanada, en total més de 295.705 m². Una bona part del barri de la Ribera actual està construït sobre el barri medieval i modern, per la qual cosa en qualsevol punt que es rebaixi en zones properes al Born i el parc de la Ciutadella, poden sortir restes arqueològiques.

En el cas de les restes conservades a l'interior del Born, una bona part de les edificacions i tots els carrers mantenen els paviments de la darrera fase d'ús (1700-1717). En aquests casos es va decidir no treure'ls i aturar l'excavació en aquest punt, mentre que on no es conservaven es va continuar l'excavació arqueològica fins a trobar un paviment d'una fase anterior, o, en cas de no localitzar-ne cap, es va continuar fins a esgotar l'estratigrafia. És per això que el jaciment del Born presenta unes parts més excavades en profunditat que altres. En els punts on es va poder excavar fins a esgotar l'estratigrafia (el 22% del jaciment) s'ha pogut fer l'evolució històrica i arquitectònica dels edificis, però una bona part del jaciment continua intacta (el 59%). En la resta de casos (un 19%) es va començar l'excavació, però es va aturar en el moment que es va trobar un paviment d'una fase anterior.

El tercer punt no esgotat és el de la investigació: el jaciment del Born presenta un potencial enorme pel que fa a la investigació històrica i arqueològica (fig. 2).

En la darrera fase de vida del jaciment existeixen tres parts amb característiques pròpies heretades d'època medieval, tot i que amb el pas dels segles les diferències entre algunes d'aquestes zones es van igualant. Simplificant-ho, s'aprecia una part artesanal o preindustrial, una part mercantil i d'oci i una part marinera o portuària. Cadascuna d'aquestes parts s'analitzaran posteriorment (fig. 3, quadern a color).

3. L'urbanisme al Born

Com hem comentat anteriorment, el jaciment del Born és un fragment de ciutat *aturat en el temps*, tal i com era en el moment anterior a la seva destrucció l'any 1717. Els

6. La més antiga d'època baiximperial (14 enterraments) i la més moderna situada en algun moment entre els segles VII i XIII (18 enterraments).

7. Tots el sondejos foren positius, amb restes ben conservades de la Barcelona medieval i moderna. Barrasetas, E.; Huertas, J. 1994. *Memòria d'excavació a l'antic mercat del Born*. 21 de març – 20 d'abril de 1994. Codi d'intervenció 896/1994. <http://cartaarqueologica.bcn.cat/552>. Inèdita.

8. Com a resultat, es van localitzar diferents cases, un tram del rec Comtal i part d'un pont. Fàbregas, M.; Huertas, J. 1998. *Memòria de la intervenció arqueològica a l'antic mercat del Born*. 24 d'agost – 2 d'octubre de 1998. Codi d'intervenció 066/98. <http://cartaarqueologica.bcn.cat/268>. Inèdita.

9. Durant el procés d'excavació es van documentar una part d'11 illes de cases, 9 carrers i un tram del rec Comtal. Posteriorment aquestes restes van ser catalogades com a BCIN l'any 2005. Artigues, P. LL.; Fernández, A. 2002. *Memòria de la intervenció arqueològica a l'antic mercat del Born*. Novembre de 2001 – abril de 2002. Codi d'intervenció 003/02 i 044/01. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

10. Fernández, A. 2006. *Memòria de la intervenció arqueològica a l'antic mercat del Born*. Març de 2005 – maig de 2007. Codi d'intervenció 074/05. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

Fernández, A.; Hinojo, E. 2007. *Memòria de la intervenció arqueològica a l'antic mercat del Born Juny – Setembre de 2007*. Codi d'intervenció 074/05. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

Fernández, A.; Rius, A. 2009. *Memòria de la intervenció arqueològica a l'antic mercat del Born*. Fonaments. Novembre de 2008 – Juliol de 2009. Codi d'intervenció 121/08 i 031/09. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

Fernández, A. 2011. *Informe de la intervenció arqueològica que s'està desenvolupant al carrer Comercial núm. 2 de Barcelona*. Juliol de 2010 – Juliol de 2011. Codi d'intervenció 072/10. Centre de Documentació-ICUB. Inèdit.

Pereira, I. 2012. *Informe de la intervenció arqueològica a l'interior de l'antic mercat del Born*. Paviments. Octubre de 2012 – Gener de 2013. Codi d'intervenció 064/12. Centre de Documentació-ICUB. Inèdit.

Fernández, A. 2013. *Informe de la intervenció arqueològica que s'està desenvolupant als carrers circumdants del Born*. Agost de 2012 – Juliol de 2013. Codi d'intervenció 055/12. Centre de Documentació-ICUB. Inèdit.

carrers i cases que el conformen tenien continuïtat dins de la trama urbana i no el podem entendre sense relacionar la trama del Born amb les diferents zones que conformaven el Quarter de Mar, la ciutat i les zones extramurs. Com a espai urbà que és, està clarament diferenciat en domini públic i privat, la qual cosa té una correspondència amb dues categories del sòl: els carrers, les places i els espais públics, d'una banda, i els espais parcel·lats, d'altra. La principal característica de l'espai públic és la continuïtat, ja que constitueix el *buit* de l'espai urbà. La principal característica de l'espai parcel·lat és la compartimentació i, per tant, constitueix el *ple* de l'espai urbà. La parcel·lació representa la privadesa, independentment que les activitats que s'hi desenvolupin siguin públiques o privades.

L'espai urbà del jaciment del Born en la darrera fase de vida, 1700-1717, tenia l'origen 400 anys enrere. Es va formar per la transformació de l'espai rural per una banda i per la transformació de l'espai marítim per l'altra. Tots dos processos tenien un mateix objectiu: la urbanització. Quan parlem de trama urbana estem definint la morfologia d'una part de la ciutat, resultant de la manera en què estan disposats entre si els espais públics i els espais edificats. Si analitzem la trama urbana del Born, l'hauríem de considerar com a heterogènia perquè trobem fins a tres exemples diferents, en pocs metres de diferència. Tot i així, cadascuna de les zones conserva trets comuns, ja que no es tracta de trames urbanes espontànies i desordenades, sinó projectades i ordenades. Podríem definir dues zones amb una tipologia de trama més irregular i una zona amb una tipologia de trama més regular.

La part més propera al mar presenta una trama irregular ja que està formada per unes illes estretes i allargades, disposades l'una al costat de l'altra¹¹, les quals presenten unes dimensions variables tant de llargada com d'amplada¹². Segons la documentació, es van construir al segle

XIII, possiblement sobre la platja de l'antic port medieval de Barcelona¹³. La part central presenta una trama regular amb illes de cases rectangulars i carrers amples¹⁴. Finalment, la trama que es pot observar a la part de ponent¹⁵ del jaciment ve marcada per la presència del rec Comtal¹⁶. La sèquia és un element present a l'hora d'urbanitzar aquest sector i condiciona tant l'espai públic com l'espai parcel·lat.

L'origen de les illes de la part central i la part de ponent es situa entre finals del segle XIII i començaments del segle XIV¹⁷. La causa que va motivar l'inici del procés d'urbanització va ser la necessitat de créixer de la ciutat per donar cabuda a la població creixent i unificar les diferents vilanoves existents. El progrés urbà era el resultat de l'obertura de noves rutes comercials i la millora en la productivitat del camp. Aquest progrés es materialitza en la projecció d'una xarxa de carrers i en la parcel·lació successiva per a l'edificació. En el cas del rec, una infraestructura anterior al procés d'urbanització, es va incorporar a la trama, amb la qual cosa es convertí en l'element protagonista de l'espai urbà¹⁸.

El sistema d'ordenació emprat en el moment d'urbanització i característic per a tota la zona que analitzem és per alineació de carrers. Els cossos edificats són un continu, sense cap edificació aïllada ni cap parcel·la sense construir. Aquest fet es mantindrà al llarg dels 400 anys de vida de les cases.

El tipus edificatiu dels sectors que es poden observar al jaciment del Born (aquells trets de composició i forma dels edificis que es repeteixen) presenta una sèrie de característiques comunes i unes diferències que resulten de la seva finalitat, de factors culturals, de la construcció i de la població que els habita.

Una de les característiques comunes dels tipus edificatius és històrica, ja que les edificacions es van fer en una fase determinada de la construcció de la ciutat. En origen són

11. Al jaciment del Born s'hi poden observar parcialment quatre d'aquestes illes i tres carrers.

12. L'illa situada més al nord mesura 92 m de llarg per 26 m d'amplada. L'illa situada per sota mesura 88,14 m de llarg per 9,96 m d'amplada. Per sota d'aquesta illa es localitza una illa que mesura 88,40 m de llarg per 9,55 m d'amplada. Finalment, l'illa situada més al sud mesura 89 m de llarg per 15 m d'amplada.

13. Un sondeig al carrer d'en Micó (un dels carrers de la Ribera) va donar com a resultat la presència d'una pisa arcaica en els nivells més antics del carrer, la qual cosa confirmaria la datació en el segle XIII per a la primera urbanització (Fernández, 2006).

14. Al jaciment del Born, s'hi pot observar la major part de la superfície de dues illes i tres carrers. L'illa situada més a prop del Bornet mesura 52 m de llarg per 26 m d'amplada. La situada més a ponent mesura 51,41 m de llarg per 20,32 m d'amplada.

15. L'illa situada al sud del rec mesura 92 m de llarg per 21 m d'amplada. La situada al nord del rec mesura 41,39 m de llarg per 20,41 m d'amplada. La situada al nord del carrer de Na Rodés mesura 124,44 m de llarg per 29,31 m d'amplada.

16. Al jaciment del Born, s'hi pot observar parcialment la superfície de dues illes, dos carrers i dos ponts per creuar el rec.

17. En tots els punts on s'ha esgotat l'estratigrafia s'ha observat com els primers nivells constructius apareixen associats a ceràmica catalana decorada en verd i manganes i sense cap presència de ceràmica blava valenciana (Fernández, 2006).

18. Com en la resta de casos, els murs del rec no es poden situar en un moment anterior a finals del segle XIII (Artigues, Fernández, 2002; Fernández, 2006).

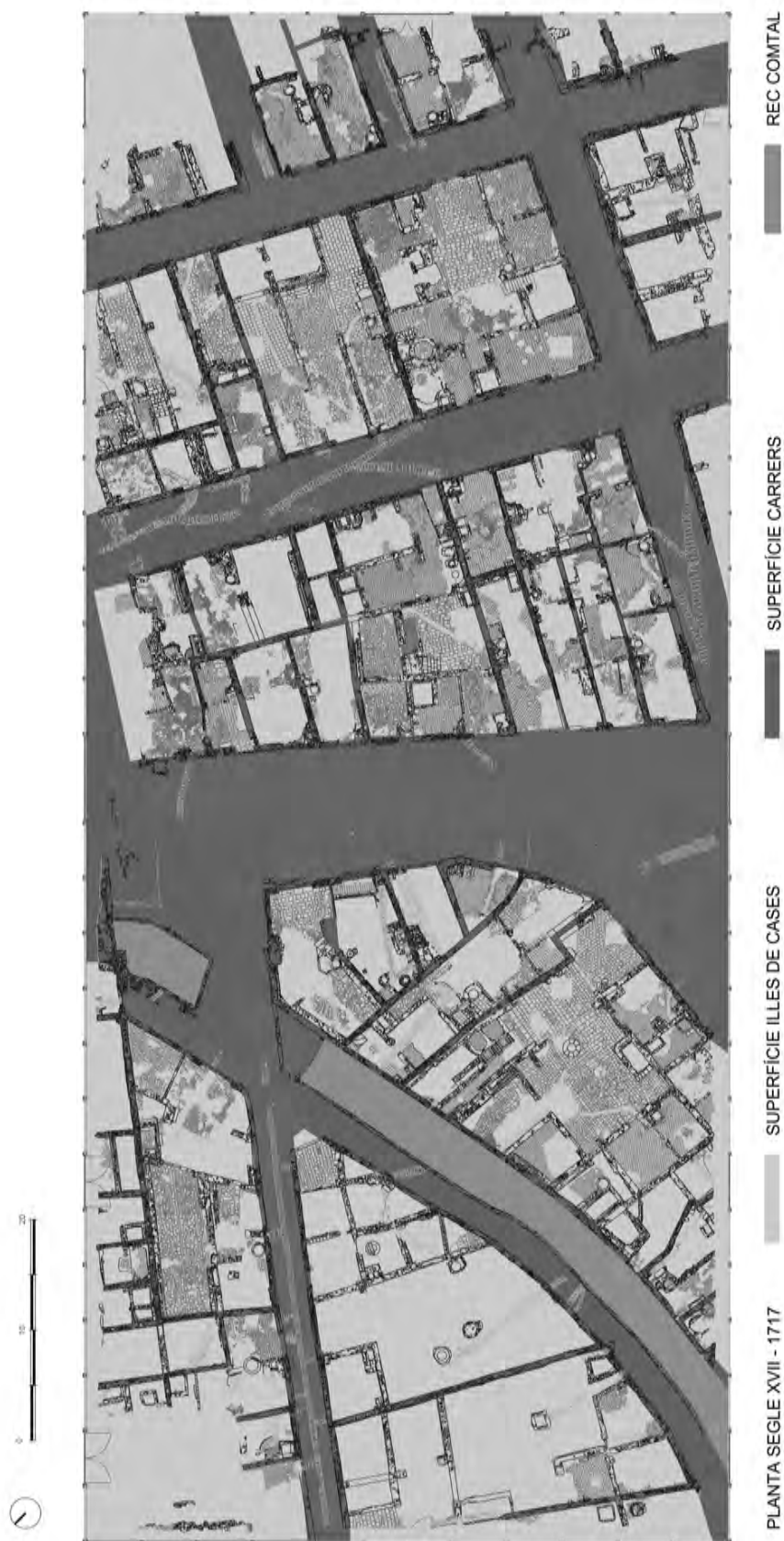

Figura 2
Planta general del jaciment en la seva darrera fase d'ús.
[Planimeria: Antoni Fernández]

casos d'estil gòtic, que, amb el pas del temps, es transformen en cases amb característiques pròpies de finals del segle XVII i començaments del XVIII. La tendència general en aquest procés és la compartimentació dels espais i la formació de cases i botigues independents. Una casa original pot arribar a generar tres o quatre cases de petites dimensions.

El tipus edificatiu comú, que es manté amb el pas del temps, és l'edifici residencial entre mitgeres, i no s'ha identificat cap edifici aïllat. La ciutat com a producte històric que és, també és el resultat d'un llarg procés. La parcel·lació i posteriorment la construcció configuren un sistema de propietats dels edificis que tenen un alt grau de permanència al llarg del temps. El conjunt de construccions i espais públics han estat utilitzats per successives generacions com a hàbitat i com a lloc comú per a les relacions socials, culturals i econòmiques. En el cas del Born no només perduren les construccions (transformades interiorment) sinó també les característiques de cadascuna de les tres zones que es poden apreciar: la part artesanal de ponent, la part mercantil central i la part marinera de llevant.

La identitat de les tres parts analitzades no canvia, no modifica la seva naturalesa, la identitat es desenvolupa a partir del que ja era, és a dir: "La Ciutat creix sobre si mateixa, adquireix consciència i memòria de si mateixa" (Rossi, 1966: 21).

XARXA D'ESPais PÚBLICS

Els espais públics constitueixen una xarxa, ja que connecten els uns amb els altres, formant així un continu. Aquests espais de lliure utilització per a tothom són propietat i responsabilitat de la col·lectivitat. A la xarxa d'espais públics, s'hi desenvolupen tots els moviments circulars de la ciutat, tant per als vianants com per a les mercaderies. És a dir, els carrers formen el conjunt de canals de comunicació a l'interior de la ciutat. Les vies principals estan relacionades amb les portes de les muralles,

i per tant estableixen una relació de comunicació directa entre l'espai urbà i el territori circumdant¹⁹ (fig. 4).

Els carrers i places són la referència permanent en la parcel·lació, són l'únic accés a la peça individualitzada que és l'edifici, articulen el teixit urbà i proporcionen els espais necessaris per a les relacions socials, els mercats, els espectacles, els jocs o qualsevol activitat col·lectiva urbana²⁰.

En el moment de projectar un creixement urbanístic, es fa una definició espacial dels elements, és a dir, es delimita el sòl que ha d'ocupar el carrer o la plaça i, depenent d'això, es valorarà cadascun dels elements de la xarxa, definint quins són els principals i quins són secundaris. Des d'aquest moment s'estarà marcant els tipus edificatius i els usos.

Si analitzem la xarxa d'espais públics del jaciment del Born, trobem un exemple dels carrers destruïts per la construcció de la ciutadella i l'esplanada; concretament, se n'aprecia una part de 9 carrers²¹. Aquests perduraran al llarg de 400 anys sense canvis en la seva morfologia. L'únic que canvia és com se'ls coneix en cada moment històric. La xarxa d'espais públics marca la fisonomia de cada part de la ciutat. En el cas del Born, tenim un exemple molt clar de l'articulació entre els carrers principals i els carrers secundaris.

La xarxa d'espais públics que apreciem al Born ve marcada per cinc carrers principals i quatre carrers secundaris. A la part central es localitza el Bornet o carrer Qui Va del Born al Pla d'en Llull²², que comunica, en un eix nord-est/sud-oest, la plaça del Born (autèntic centre comercial de la ciutat) amb el Pla d'en Llull i un dels accessos a la ciutat pel portal de Sant Daniel²³. Paral·lel al Bornet, es localitza el carrer de Bonaire²⁴, que reforçaria l'eix comunicatiu centre-muralla (fig. 5).

A la part de ponent es localitza el carrer de Na Rodés²⁵, que comunica en un eix nord-oest/sud-est la part més deprimida de la ciutat (dreta del rec Comtal) amb el primer eix esmentat. A l'altra banda del rec, es troba el

19. Podem trobar un magnífic exemple d'aquesta relació entre la ciutat i el territori en la intervenció arqueològica que s'està desenvolupant des de l'any 2012 al mercat de Sant Antoni (Hinojo, 2013: 116-120).

20. En un dels accessos a una de les cases situades a la part de llevant del Bornet, es va documentar un taulell de joc gravat en una pedra de molí aprofitada com a paviment. En el mateix carrer però a la part de ponent, es van identificar diferents forats per encabir-hi els pals de fusta dels tendals de les botigues.

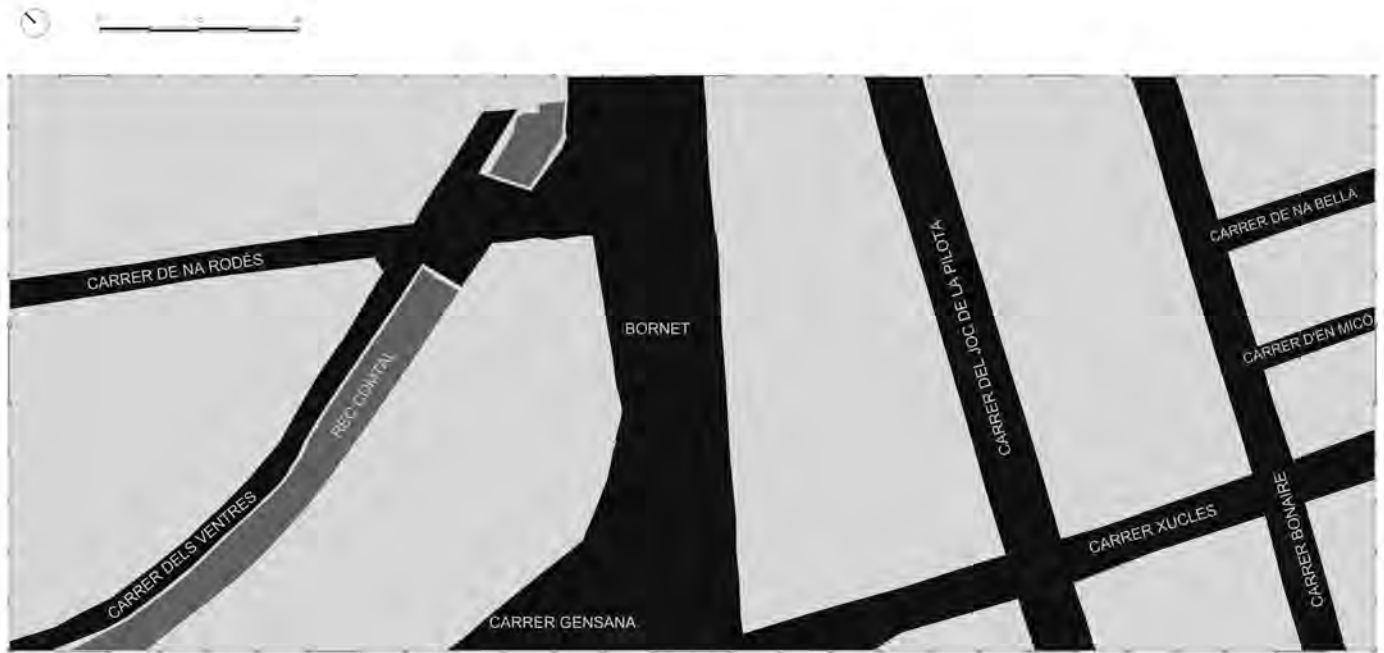
21. Ventres, Na Rodés (també conegut com a carrer dels Corders de Viola), Qui Va del Born al Pla d'en Llull, Gensana, Joc de la Pilota, Bonaire, Na Bella, Micó i Xuclés.

22. Com que coneixem la nomenclatura dels carrers, utilitzarem els noms coneguts en la darrera fase per tal de citar-los.

23. Excavat l'any 2006 per Miquel Gea. Veure Gea, M. 2006. *Intervenció arqueològica al passeig Pujades, 10-20, passeig Picasso, 7-21 i parc de la Ciutadella de Barcelona. Octubre de 2005 - Maig de 2006*. Codi d'intervenció 190/05. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita. Publicat a la revista *Quarhis* (Gea, 2008: 117-135).

24. Mesura 237 m de llarg per 4,40 m d'amplada (al jaciment es localitza un tram de 56,78 m de llarg).

25. Mesura 107 m de llarg per 2,71 m d'amplada (al jaciment es localitza un tram de 41 m de llarg).

carrer de Gensana²⁶, que reforçaria aquest eix, però aquest cop amb les illes situades a l'esquerra del rec. Finalment, a la part de llevant es va projectar el carrer de Xucles²⁷, que comunica, en un eix est-oest, el port i el primer eix esmentat.

El Bornet²⁸ és la peça clau en la comunicació del centre amb la perifèria, el port i un dels accessos a llevant de la ciutat. Amb una amplada de 12 m, fa les funcions de plaça petita i eix mercantil de la zona.

Una de les característiques que poden indicar la importància d'un carrer és la seva pavimentació. En el cas que estudiem, els cinc carrers principals estaven pavimentats amb pedra²⁹. Aquest tipus de paviment indica el punt d'accés principal a la casa. Dues de les cases de grans dimensions localitzades a la part central de la trama urbana tenen accessos per dos carrers, Bonaire (amb paviment de pedra) i Joc de la Pilota (amb paviment de terra); totes dues edificacions tenen l'accés més gran o important des del carrer empedrat, i deixen les entrades

Figura 4

Xarxa de carrers.
[Planimeria: Antoni Fernández]

secundàries o dels serveis³⁰ al carrer pavimentat amb terra. En alguns casos, la part del davant de les cases que només tenen l'accés per un carrer amb paviment de terra es pavimenta amb pedra. Una segona característica dels carrers principals és una major amplada per facilitar el trànsit de persones i mercaderies i, en concret, de carros³¹.

Els quatre carrers secundaris donen suport a la xarxa de carrers principals. En l'eix nord-est/sud-oest es localitza el carrer del Joc de la Pilota³². Seguint el recorregut del rec, per la part de llevant, es troba el carrer dels Ventres³³, que funciona entre els carrers de Na Rodés i de Gensana,

26. Mesura 117 m de llarg per 8,34 m d'amplada (al jaciment es localitza un tram de 15 m de llarg).

27. Mesura 151,85 m de llarg per 4,61 m d'amplada (al jaciment es localitza un tram de 70,26 m de llarg).

28. El Bornet mesura 53 m de llarg per 12 m d'amplada.

29. En aquells punts on s'han pogut fer sondejos als carrers principals (Xucles i Bornet) no es van apreciar pavimentacions de pedra de fases anteriors, sinó que eren paviments de terra piconada. Aquesta dada tampoc és conclouent, ja que s'hauria de poder contrastar amb la resta de carrers de la xarxa.

30. En la darrera fase d'ús està tapiada, però es va identificar una finestra a la façana d'una de les cases amb accés des d'un carrer principal i un de secundari; aquesta finestra estava relacionada amb la descàrrega de llenya a l'interior d'un dels àmbits.

31. S'han pogut documentar roderes als carrers de Bonaire i de Xucles i al Bornet. El carrer de Gensana presentava una part porticada per diferenciar el pas de vianants i carros.

32. Mesura 131 m de llarg per 5,98 m d'amplada (al jaciment es localitza un tram de 53,21 m de llarg).

33. Mesura 79,95 m de llarg per 2,10 m d'amplada (al jaciment es localitza un tram de 72 m de llarg).

i facilita el pas de la gent entre el centre i la zona depri-mida a la dreta del rec. Finalment, al barri mariner, a lle-vant de la zona central i paral·lel al carrer de Xucles, s'hi localitzen dos carrers de petites dimensions: el carrer de Na Bella³⁴ i el carrer d'en Micó³⁵. Els quatre carrers pre-senten una pavimentació de terra piconada³⁶, no hi tenen cap botiga associada ni marques per al pas de carros. L'amplada mitjana dels carrers era de 3,40 m.

En el subsòl dels carrers es localitza la xarxa de saneja-ment. En la darrera fase d'ús el sistema de recollida de residus és heterogeni, ja que depenent del sector es fa servir un sistema o un altre, sempre aplicant la premissa

Figura 5

Detall del Bornet.

[Fotografia: El BornCC©Flare Estudi 2013]

de la comoditat i el sentit comú. Totes les construccions properes al rec Comtal hi aboquen els residus, ja sigui directament (les cases amb sortida directa al rec) o amb clavegueres als carrers de Na Rodés i dels Ventres. Les construccions amb façana al Bornet aboquen els residus

34. Mesura 87,21 m de llarg per 2,89 m d'amplada (al jaciment es localitza un tram de 7,36 m de llarg).

35. Mesura 90 m de llarg per 2,47 m d'amplada (al jaciment es localitza un tram de 11 m de llarg).

36. En una de les intervencions arqueològiques a l'interior del Born es van fer sondejos als quatre carrers secundaris fins a arribar a esgotar l'estratigrafia (Fernández, 2006). En tots quatre casos les pavimentacions eren de terra piconada.

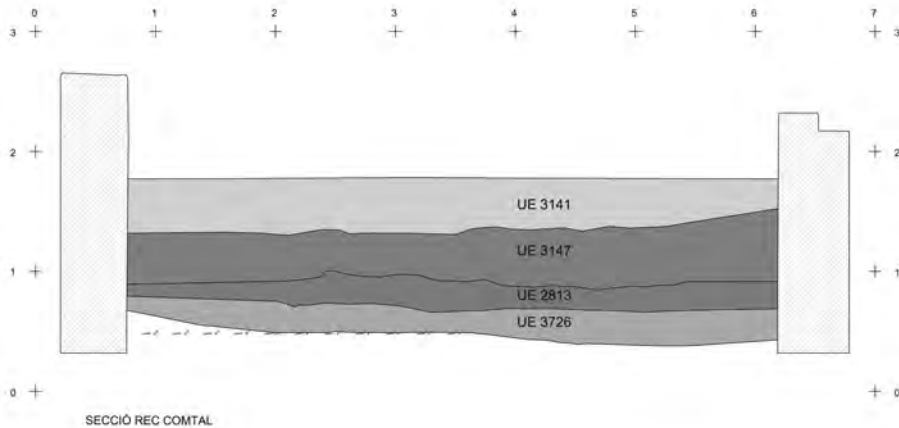

Figura 6
Secció estratigràfica del Rec Comtal.
[Planimetria: Antoni Fernández]

al gran col·lector que discorre pel subsòl d'aquest carrer, conegut com a "Merdançar", per mitjà de ramals. S'han identificat algunes excepcions a la façana de llevant, on es van construir dues fosses sèptiques que funcionaven de forma contemporània, una de les quals connectava a la vegada amb el Merdançar. A la meitat est del jaciment s'utilitzen els dos sistemes, claveguera i fossa sèptica, sense un patró definit.

El rec Comtal³⁷ és una peça clau de l'espai públic en tots els moments històrics de la ciutat, una infraestructura vital per al desenvolupament de les activitats artesanals (blanquers, assaonadors de pell, corders de viola...), les quals necessitaven molta aigua i un punt on vessar els residus generats (fig. 6).

En la darrera fase de vida del rec no se'n feia cap tipus de manteniment³⁸, sinó que es tractava d'una claveguera a l'aire lliure on s'abocava de tot. Una bona part dels materials recuperats en les intervencions arqueològiques (bàsicament ceràmica) prové del rec Comtal i gràcies a aquest fet s'han pogut classificar milers de fragments ceràmics (moltes vegades peces senceres) i fragments de vidre i fauna. S'han identificat dos ponts de pedra que el creuaven en el seu recorregut, un de públic, conegut històricament com a "pont de la Carnisseria", d'11 m de llargària per 4,5 m d'amplada, i un pont d'ús privat que connectava una casa (casa Xivixell) amb el Bornet (fig. 7). El

rec s'unia al Merdançar al Pla d'en Llull, i augmentava el cabal d'aigua de forma considerable. En el moment de la construcció de la ciutadella el recorregut del rec impedia el desenvolupament de les obres i per aquest motiu se'n va decidir el desviament per un dels carrers que marquen el límit de la primera línia d'enderroc. A la part nord-oest del Bornet es localitza el punt exacte on es va produir aquest desviament i encara es conserven les restes de les fustes que es van fer servir per dur-lo a terme³⁹.

EL DOMINI PRIVAT

L'espai parcel·lat és un espai discontinu i compartimentat, on normalment no es pot accedir directament d'una parcel·la a una altra. La principal activitat que motiva la parcel·lació és la residencial. Algunes de les construccions, a banda de fer-se servir com a espai d'hàbitat, també acollien altres activitats de la població, com l'artesanat⁴⁰, el comerç o les professions liberals⁴¹, que es desenvolupen en les mateixes edificacions que constitueixen els habitatges. Moltes de les activitats artesanals o mercantils s'agrupaven per zones, per fer-ne més compatible el desenvolupament. En una mateixa àrea, i fins i tot parcel·la, podien coexistir diferents usos, intentant sempre que era possible que fossin compatibles.

L'anàlisi del teixit urbà, a partir del fogatge de 1516, que fan Albert Garcia Espuche i Manuel Guàrdia (Garcia,

37. Al jaciment, se n'hi poden observar 269 m² (50 m de llargària i 4 m d'amplada).

38. El manteniment de rec consistia en el seu drenatge periòdic per evitar que l'aigua sobrepassés els límits de la sèquia. En la intervenció arqueològica de l'any 2001, no es va documentar cap estratigrafia entre els segles XIV i XVII, cosa que demostra aquesta neteja.

39. En les intervencions arqueològiques als carrers Comercial i de la Ribera s'han pogut identificar diferents punts d'aquest mateix desviament (Fernández, 2011, 2013).

40. La major part dels exemples es situen a la part de ponent de la trama urbana del Born.

41. La major part dels exemples es situen a la part central de la trama urbana del Born.

Guardia, 1986: 27) indica una densitat viària més gran als primers nuclis formats fora de les muralles romanes. Les àrees més denses es mantindran al llarg del segle XVII, tot i els profunds canvis poblacionals que experimenta la ciutat. La zona de llevant és la que sempre rebrà més immigració.

Els mateixos autors (Garcia, Guardia, 1986: 49-56) analitzen l'estructura urbana de la Barcelona de 1714, distingint tres tipus de parcel·les. Les primeres (les més abundants) tenen una crugia mínima en façana, són petites i estretes, de mitjana 4,5 m d'amplada i profunditats inferiors als 15 m. El segon tipus respon a parcel·les de grans dimensions sense amplades mínimes. El tercer grup és de parcel·les estretes, de 4,5 m d'amplada i profunditats de més de 15 m. El primer grup es situaria en una zona central densa, el segon en una zona central no densa i el tercer a la perifèria de la ciutat. Fora d'aquestes zones abunden les zones de difícil definició amb tipus intermedis. La trama urbana del Born és un clar exemple de tipus intermedis i poc homogenis.

El tipus constructiu més corrent a la Barcelona de començaments del segle XVIII és una casa d'una sola crugia d'amplada, poca profunditat, mínima ocupació en planta i amb tres alçades. En el cas de la trama urbana del Born, les mitjanes distorsionen, ja que la casa *tipus* és una casa de 122 m² per planta, amb una planta baixa formada per tres espais i en la qual trobem pou, escala i clavegueres com a sistema de sanejament, amb absència de cuina, de latrina i de llar de foc. La gran majoria de les 60 cases identificades al Born⁴², el 66%, fan menys de 100 m² per planta i d'aquestes més de la meitat té menys de 50 m², presenta un únic espai en planta baixa i el percentatge de cuines, latrines i llars de foc augmenta. En tractar-se d'una zona heterogènia i allunyada del centre, les dimensions de les parcel·les augmenten i al costat d'una casa de menys de 50 m² n'hi poden haver algunes amb superfícies superiors als 600 m² per planta. Concretament, 10 de les cases tenen més de 300 m².

Barcelona és una ciutat no gaire alta: 3 alçades en més de la meitat dels casos; en un terç dels casos per sota de l'alçada⁴³, i en un percentatge molt petit per sobre (4 o 5 alçades [Garcia, Guàrdia, 1986: 51]). Els punts més alts de la ciutat coincideixen amb les zones comercials i denses, sempre associades a les cases més petites. En el cas del Born les alçades estarien dins de la mitjana de la ciutat.

Des d'un punt de vista poblacional, la majoria de les cases de Barcelona presenta un model tipològic unifamiliar, seguit de prop de cases compartides per dues famílies o més que comparteixen serveis (cuina, escala, safareig o pou). Algunes de les cases de la zona central (especialment la part de llevant del Bornet) presenten dues entrades a la façana, una de gran que accedeix directament a la planta baixa i una de petita que dona accés a una escala de cargol per pujar a les plantes superiors⁴⁴. Tres de les cases del jaciment (també situades a la part central) comparteixen el pou i una comparteix la latrina. Algunes famílies situen el seu hàbitat al mateix lloc on treballen, especialment a les botigues, que es fan servir com a infrahabitatges. En el cas de la trama urbana del Born, se'n poden identificar fins a tres casos.

La planta baixa de les cases de menors dimensions (aquelles que tenen una superfície de menys de 50 m²) agrupen els serveis en un espai i la vida es fa en el pla terrer. A mesura que l'edificació creix en dimensions i complexitat, els espais de la planta baixa es fan servir com a magatzems, estudis, llenyers, cellers, cotxeres, cavallerisses o botigues. La vida es fa a la primera planta, on habitualment es situa la cuina.

La trama urbana del Born presenta tres zones amb diferències físiques, econòmiques i socials. Les cases més petites es situen clarament al barri de pescadors a la zona de llevant i al centre de l'eix mercantil, a banda i banda del Bornet. Les cases grans (aquelles que presenten una superfície per planta superior als 300 m²) i amb més poder adquisitiu es concentren a la part central, però també a la part nord del barri de pescadors. Una diferen-

42. Distribuïdes en 11 illes diferents (algunes de les quals només es troben de forma parcial ja que s'estenien fora dels límits de l'antic mercat). En la major part dels casos, la casa es conserva tal i com va quedar en el moment del seu enderroc. Al jaciment, només s'hi troben les plantes baixes i els soterranis, ja que no hi ha cap casa que conservi una alçada superior.

43. Si prenem com a referència les cases de cós de Mataró de començaments del segle XVIII (Salicrú, 1989: 20) les cases de planta baixa més dos tenien una alçada aproximada de 8,68 m: 3,10 per a la planta baixa, 2,70 m per a la primera planta, 2,50 m per a la segona planta i 0,38 m dels forjats.

44. També s'han localitzat exemples en algunes cases dels carrers de Xucles, del Joc de la Pilota i ja a la part de ponent, un exemple al carrer de Na Rodés.

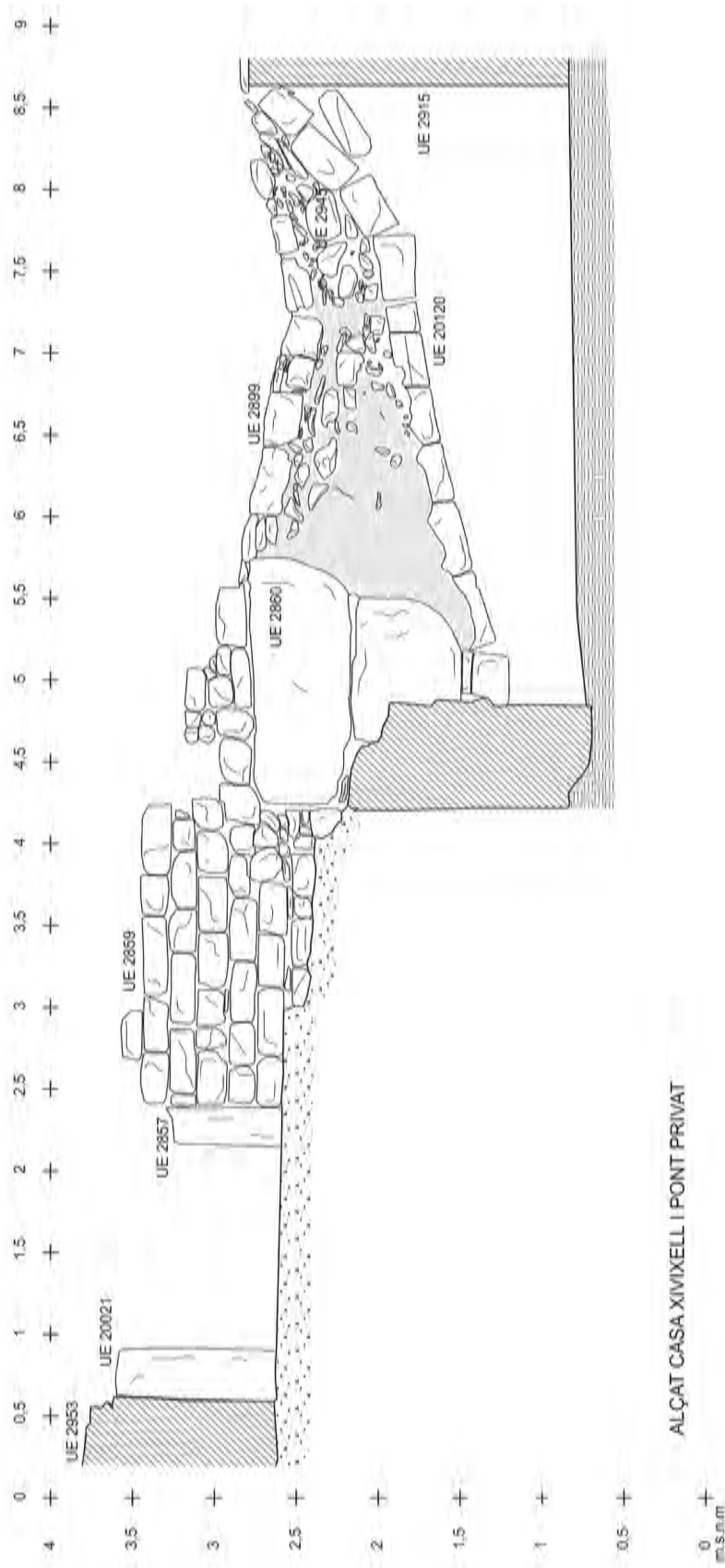

Figura 7
Alçat del pont de la casa Xivixell que permetia salvar el Rec i accedir al Bornet.
[Planimetria: Antoni Fernández]

cia important entre les cases grans de la zona de ponent i de la zona central és la distribució de la planta baixa. Les cases de la part central tenen cavallerisses, magatzems, estudis, etc., mentre que les cases de la part de ponent, tot i les seves dimensions, presenten pocs espais vinculats a altres activitats.

4. Arquitectura dels espais privats

Tal i com hem pogut comentar en altres apartats de l'article, la trama urbana del Born es pot diferenciar en tres parts amb característiques pròpies, però també amb característiques comunes. El mateix procés d'urbanització, el disseny de les illes i dels espais públics, van marcar des del seu origen tant els tipus constructius com les activitats que s'hi desenvoluparien. Amb el pas dels segles aquestes zones van mantenir la seva morfologia, adaptant-se a les necessitats de cada època. La divisió de la trama urbana l'hem feta sobre la base dels usos majoritaris dels sectors: la zona de ponent vinculada al rec Comtal i a les activitats artesanals i preindustrials; la part central més relacionada amb les activitats mercantils i d'oci; i la part de llevant relacionada amb les activitats marineres. Totes tres zones van experimentar, amb el pas del temps, petites transformacions, especialment la part de ponent.

ZONA DE PONENT

La zona de ponent, des del seu origen, ve fortament marcada per la presència del rec Comtal. L'urbanisme s'adapta a una infraestructura existent i les cases i àmbits presenten diferències considerables amb la resta dels habitatges dels altres sectors. Com ja hem esmentat, és una zona on tradicionalment s'han desenvolupat activitats artesanals i industrials. Des del seu origen i al llarg de totes les fases històriques, s'han pogut identificar diversos tallers amb dipòsits i forns.

En la fase que estem analitzant, es pot apreciar una reorientació de les activitats, amb diferències a banda i banda del rec. Si ens fixem en les cases situades al sud del

rec que disposen d'accés des del carrer de Gensana i sortida al rec Comtal, comprovem que en alguns casos tapien aquesta darrera sortida. L'únic forn documentat al sector, en funcionament durant el segle XVII, queda amortitzat en aquesta fase. Per les dades obtingudes, tot fa pensar que els antics espais de taller passen a tenir un ús residencial.

L'edificació més singular de l'illa de cases situada al sud del rec és un habitatge de grans dimensions. La seva planta baixa es configura a l'entorn d'un pati central que funciona com a eix distribuïdor, al voltant del qual es situen els diferents espais. La comunicació al pati des de la porta⁴⁵ del carrer de Gensana es fa per un corredor dividit en dues parts: una primera sala rectangular que devia funcionar com a rebedor i un segon espai separat del primer per una arcada que dona directament al pati. Al nord del pati hi ha un corredor porticat que permet el pas directe als diferents àmbits sense necessitat de sortir a l'espai obert. D'altra banda, al sud del pati hi ha les escales d'accés als pisos superiors. El pati de l'edificació és de planta quadrada i grans dimensions (100 m²), tota la seva superfície està enllosada i en la seva part nord es localitzava un pou de pedra circular, el brocal del qual es va trobar desmuntat i recolzat en una de les parets per endur-se'l. L'escala, de grans dimensions, recolza en una paret decorada amb un encintat. El fet de tapar aquesta decoració ens informa d'una distribució anterior dels elements del pati, que en no haver-se excavat desconeixem (fig. 8).

Al costat sud del pati, a l'altre banda del mur on recolza l'escala, hi ha dos espais independents de la casa, cosa que indica una compartimentació de l'edifici original⁴⁶. A la banda de llevant, hi ha una habitació allargada que limita amb el rec Comtal. L'excavació d'una petita part d'aquest àmbit va posar al descobert dos elements singulars. En primer lloc, a banda i banda de l'habitació i recolzant directament sobre el darrer paviment de rajola, es van construir dos murs de maçoneria amb materials reaprofitats i d'una fàbrica dolenta. En segon lloc, a la

45. El marxapeu de la porta presenta dues roderes; els paviments de pedra situats a prop de l'accés també tenien marques de desgast produïdes pel pas de carros.

46. Es tracta d'un procés molt característic de les grans edificacions d'aquest sector.

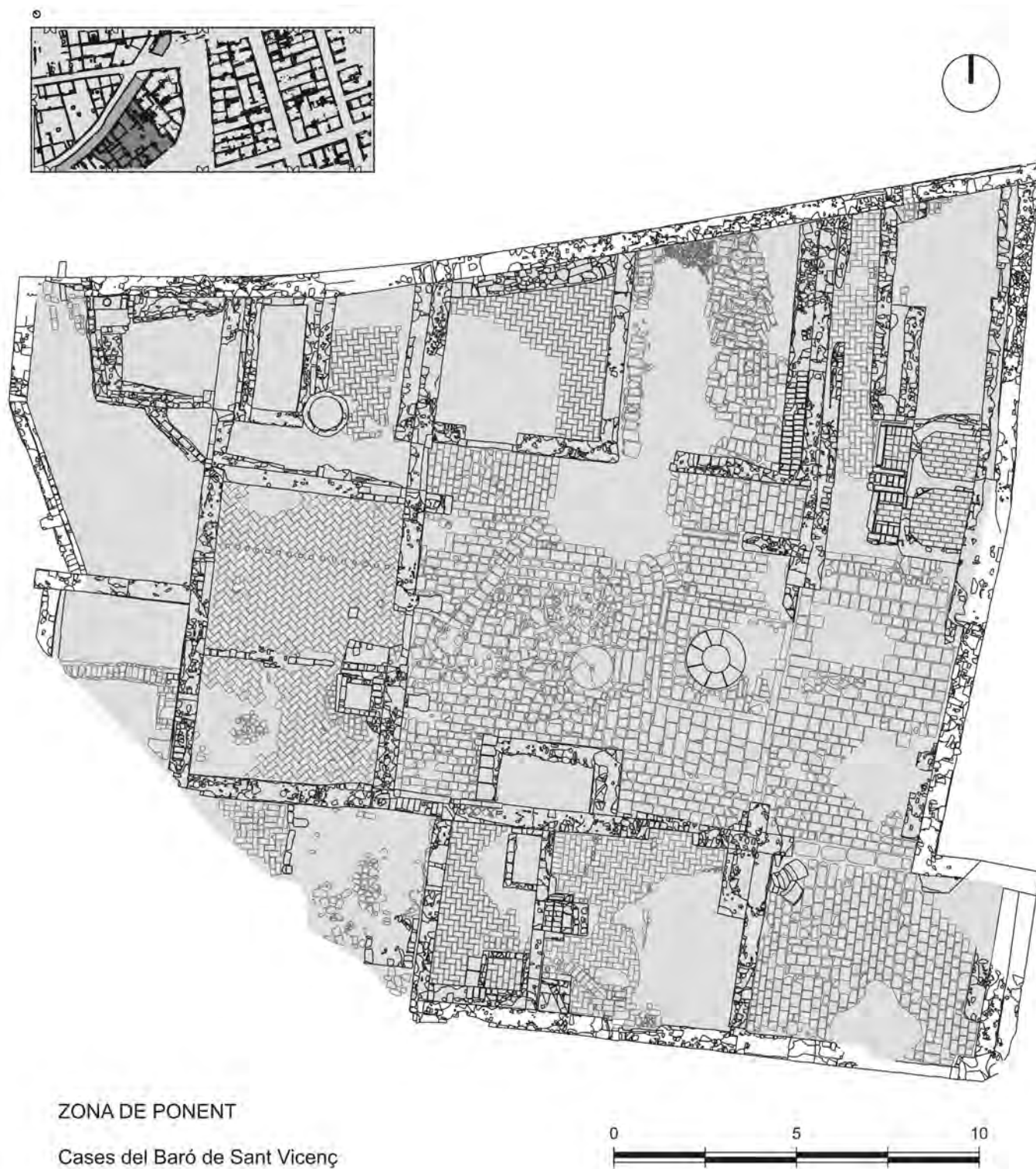

Figura 8
Planta de la casa identificada com del Baró de Sant Vicenç.
[Planimeria: Antoni Fernández]

part de l'accés es van descobrir les restes de dues premses petites i dos petits dipòsits de decantació, tots dos construïts amb restes de finestres gòtiques. Aquestes evidències ens demostren dues coses: d'una banda, el canvi d'ús de l'àmbit, d'espai relacionat amb l'elaboració de vi a espai residencial, i, d'una altra, que es tracta d'un clar exemple de les reformes fetes al llarg de la guerra en algunes de les cases. A pocs metres d'aquest àmbit es localitza una habitació amb provisió de pedres per continuar reformant la casa.

A la banda de ponent, en canvi, hi ha una sèrie d'espais que, en el darrer moment que ens ocupa, corresponen a dos habitatges diferenciats amb els elements típics com són cuines i latrines. No obstant això, alguns d'aquests àmbits es van poder excavar i van demostrar que, en fases anteriors, corresponien a l'àrea industrial i a tallers de l'edifici descrit fins al moment.

Tot plegat, fa que aquesta edificació hagi d'interpretar-se com una casa noble per la seva estructura, dimensions, distribució i presència de diferents parts que constaten una important activitat en aquesta planta baixa. De fet, l'estructura de la casa, malgrat la irregularitat a la planta condicionada pel rec Comtal i l'urbanisme general de la zona, s'assembla a les grans cases que es van documentar a la part central de la trama urbana.

En aquest cas, la informació documental (Garcia, 2009: 188) ha permès identificar la casa amb la del baró de Sant Vicenç, i els dos espais independitzats com a dues botigues amb accés des del carrer de Gensana.

Les cases situades a la part nord del Rec, amb l'accés des del carrer dels Ventres o des del carrer Na Rodés, també modifiquen la seva estructura interna. A diferència d'altres punts del jaciment, on la tendència a la compartimentació de l'espai és una constant en aquesta darrera fase, dues de les cases⁴⁷ unifiquen espais i amortitzen estructures, com un forn situat a la part central d'una d'elles i que va estar en funcionament al llarg de la segona meitat del segle XVII. Es formen uns espais de grans dimensions pavimentats amb terra. Totes aquestes dades

recollides durant el procés d'excavació es veuen reforçades amb la documentació, que ens informa que aquests espais, tot i formar part de les cases d'alguns corders de viola, es feien servir com a espais de joc (Garcia, 2009: 174). La darrera casa identificada d'aquesta mateixa illa (de forma molt parcial) també amortitza un conjunt de dipòsits que havien estat en ús al segle XVII, i queden coberts per una pavimentació de rajoles.

Si bé la majoria de cases del jaciment més grans de 200 m² destinen la planta baixa a magatzems, quadres, cavallers o cellers, les de la zona al nord del rec, tot i les seves dimensions, presenten aquests espais sense pràcticament cap estructura. Aquest fet les singularitza respecte de la resta de cases grans dels sectors veïns.

La tercera illa de cases que situem en aquest sector⁴⁸ (la que es localitza més al nord) presenta unes tipologies molt heterogènies. Les cases situades a la part nord-oest del carrer són de petites dimensions, la planta baixa es fa servir com a taller i presenten totes pavimentacions de rajola i pous.

La construcció més singular que s'ha pogut identificar en aquest sector no té res a veure ni amb la resta de cases de la zona ni amb les edificacions dels altres sectors. D'aquesta edificació amb façanes als carrers de Na Rodés i dels Ventres, se n'ha excavat una part molt petita, la qual cosa impedeix veure'n l'evolució des dels primers moments constructius. Tot i això, es tracta d'una construcció d'origen gòtic, compartimentada possiblement al segle XVI. Es tracta d'un edifici de grans dimensions, on la planta baixa presenta unes característiques diferents a qualsevol altra. Dins de l'estructuració interna dels espais es poden identificar dues àrees de funcions ben diferenciades. A l'espai de llevant hi ha un pati obert al carrer dels Ventres per una portalada, el qual fa de distribuïdor de diferents espais. Al nord es distingeix un magatzem, una latrina de grans dimensions⁴⁹ i les escales d'accés a les plantes superiors. A la banda oest del pati existia un porxo del qual es conserva la base d'un pilar central amb nucli de plom (fig. 9).

47. Una de les cases Corrales i la casa Tey (Garcia, 2009: 169-174).

48. Només es documenta una petita part de l'illa.

49. L'únic paral·lel per a aquest tipus d'estructura es localitza en una gran construcció de la part central de la trama urbana i que té un ús públic de l'espai, concretament la taberna que a la documentació es coneix com la casa Colomer.

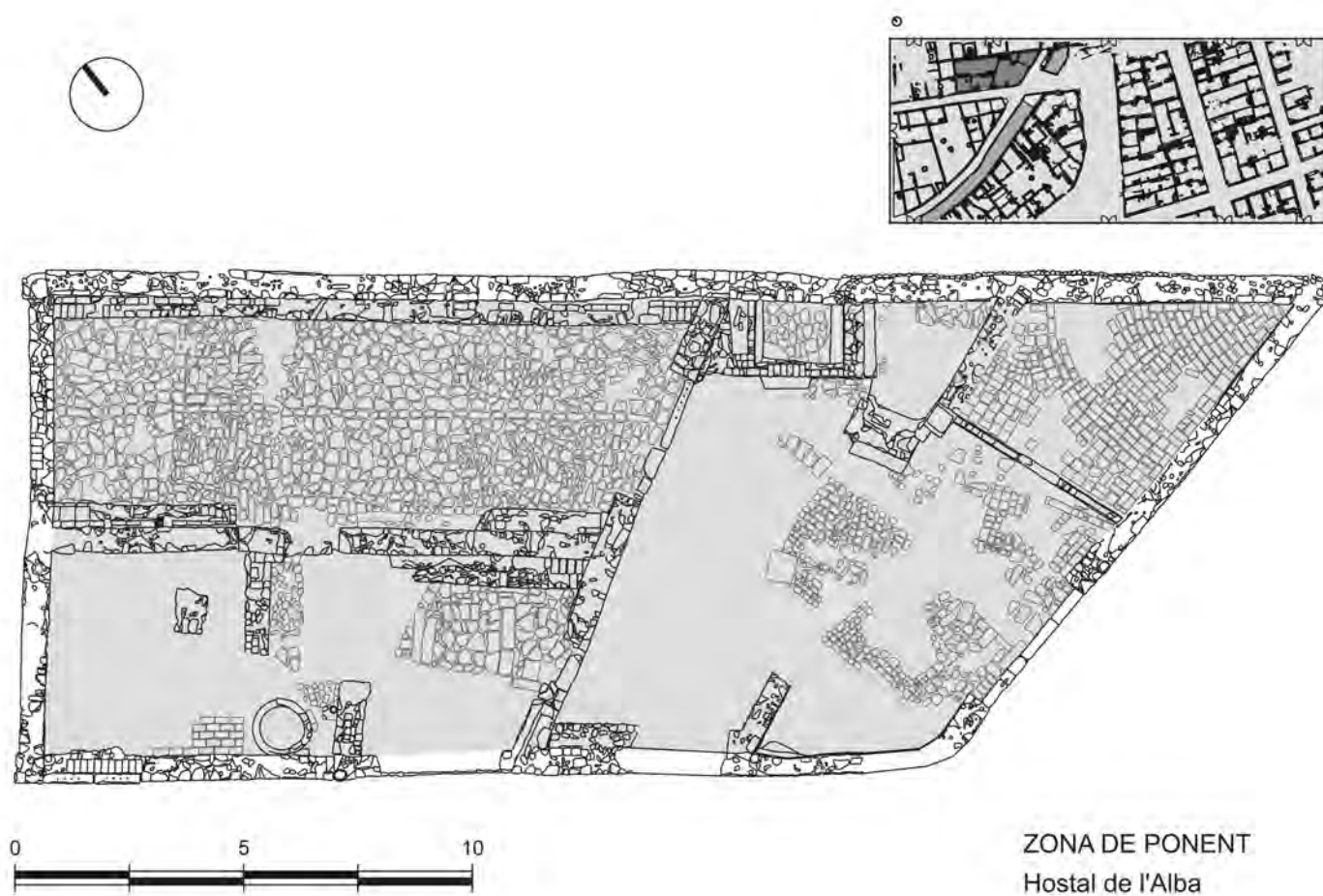

Figura 9
Planta de la casa identificada com de l'hostal de l'Alba.
[Planimeria: Antoni Fernández]

L'àrea de ponent d'aquest edifici es troba dividida en dues naus paral·leles. La situada al nord és un espai de grans dimensions amb menjadores per a animals a banda i banda. Aquestes característiques fan identificar l'espai amb unes cavallerisses de grans dimensions. La nau sud es troba dividida en dos espais. El de llevant, que ocupa pràcticament tota la superfície, és una cavallerissa de dimensions més reduïdes que l'anterior, amb una sola menjadora en el mur nord, mentre que l'espai de ponent és un magatzem amb una àrea de càrrega i descàrrega de mercaderies.

Les estructures que conformen la planta baixa i la distribució interior dels espais no corresponen a cap tipologia d'habitatge dels localitzats al Born. La conjunció d'uniques cavallerisses de grans dimensions, unes de petites, un espai de magatzem amb càrrega i descàrrega des d'una finestra a la façana i una latrina molt més gran que la mitjana, juntament amb la manca d'espais o estructures clarament identificables amb activitats productives, fa pensar en un edifici d'ús públic amb un tipus d'activitat que comportés l'accés de moltes persones amb els seus animals. A partir de les dades observades a la planta baixa, s'intueix que les plantes superiors de l'edificació devien estar destinades a l'allotjament de persones.

Contrastant les dades arqueològiques amb l'estudi documental (Garcia, 2009: 184), s'ha pogut identificar l'ús d'aquest edifici com a hostal, el qual era conegut com a hostal de Sant Jaume des del principi del segle XVII i que l'any 1654 va canviar el nom per hostal de l'Alba. El gran pati rebia els clients, mentre que les cavallerisses acollien els animals i a les plantes superiors es devien disposar les habitacions. D'altra banda, la proximitat al portal de Sant Daniel pot explicar també la ubicació de l'hostal en aquest punt.

ZONA CENTRAL

La zona central és la més regular dins de la trama urbana del Born. Les illes són de planta rectangular i tendeixen a l'ortogonalitat. La seva disposició dins del sector la fa

preminent respecte de les àrees properes. Aquesta àrea quedaria definida a llevant pel carrer de Bonaire (límit amb el barri dels pescadors) i a ponent pel Bornet (límit amb el barri més artesanal). Urbanísticament, com ja hem explicat, es tracta d'una zona on conflueixen els diferents carrers principals del barri, que connecten el centre amb la perifèria, el barri portuari i una de les portes de la muralla. El Bornet actua com a centre mercantil del sector i com a continuació de la plaça del Born.

Els usos de les edificacions, a banda del residencial, estan relacionats amb l'oci i la compra i venda de mercaderies. Es tracta d'una zona heterogènia, ja que la part del Bornet concentra el nombre més alt de cases de petites dimensions, amb botigues i algun taller, mentre que la part de llevant concentra les cases de majors dimensions amb unes distribucions de la planta baixa característica de les cases nobles. Morfològicament es poden distingir fins a tres exemples diferents de com s'adapta la planta baixa d'una d'aquestes cases grans a l'ús que se'n fa.

La part central és la zona on es pot apreciar millor les diferències d'ús dels espais en relació amb les dimensions de la planta baixa. Vida al pla terrer en les de menors dimensions i vida a les plantes superiors en el cas de les més grans (fig. 10).

A continuació farem referència a tres edificacions de grans dimensions, cadascuna amb unes característiques pròpies que no es repeteixen tot i la proximitat entre elles.

El cas més singular de tots és el d'una edificació de planta rectangular localitzada al centre mateix de la zona mercantil. Tot i que s'ha pogut excavar molt poc de les fases prèvies, es pot apreciar que en el moment anterior a les darreres reformes era encara més gran, ja que se n'independitzen dos dels espais. El primer que crida l'atenció, a part de la seva posició central, és la distribució interior dels espais i els accessos des de dos carrers diferents, des del Bornet per ponent i des del carrer del Joc de la Pilota des de llevant⁵⁰ (fig. 11). La casa presenta dues parts diferenciades, que responen a l'ús dels espais. La part de ponent, on es devia localitzar l'entrada princi-

50. Just al costat d'aquest accés es localitza un accés més petit per accedir als pisos superiors de forma independent.

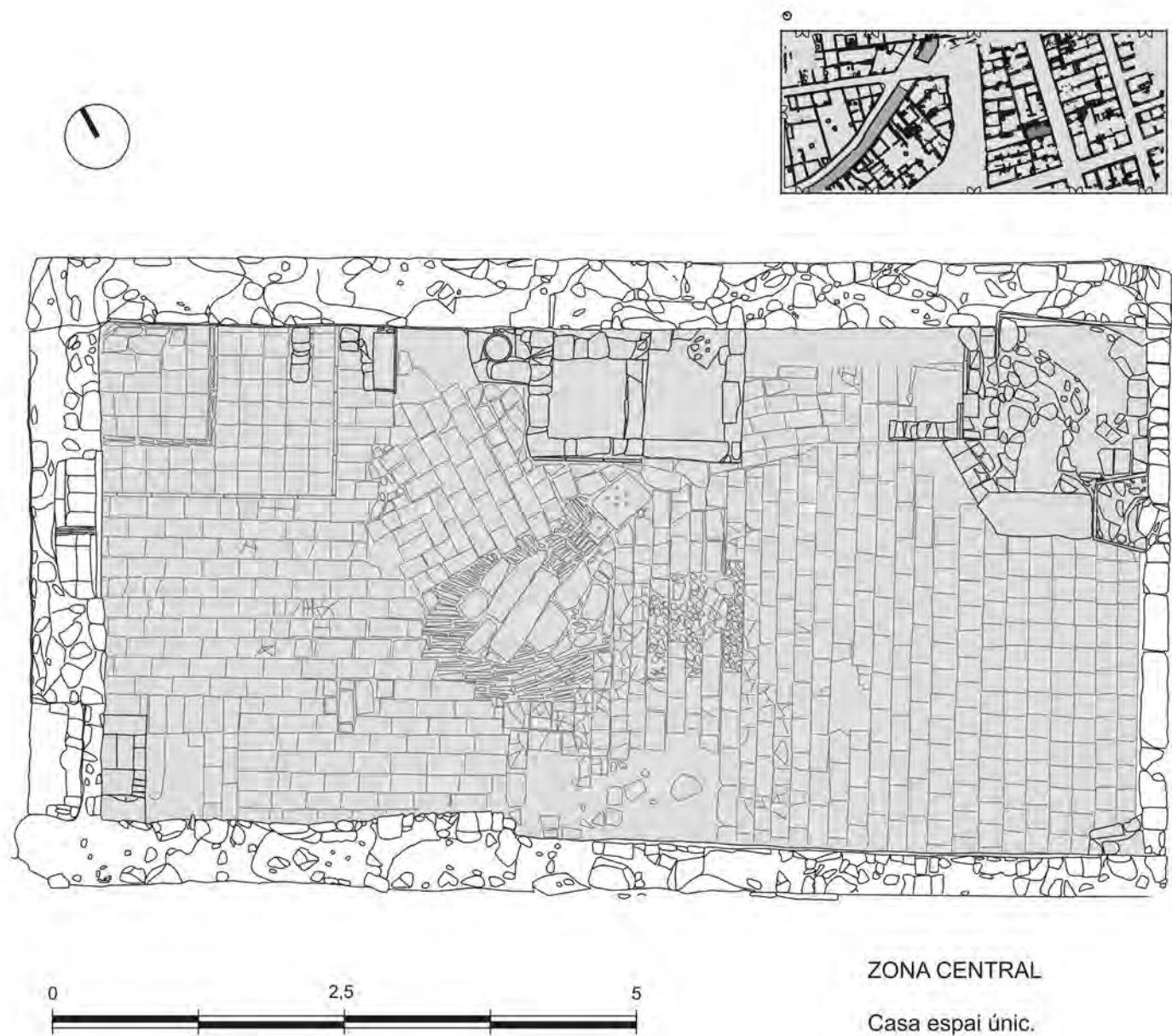

Figura 10
Exemple d'una casa d'un únic espai.
[Planimeria: Antoni Fernández]

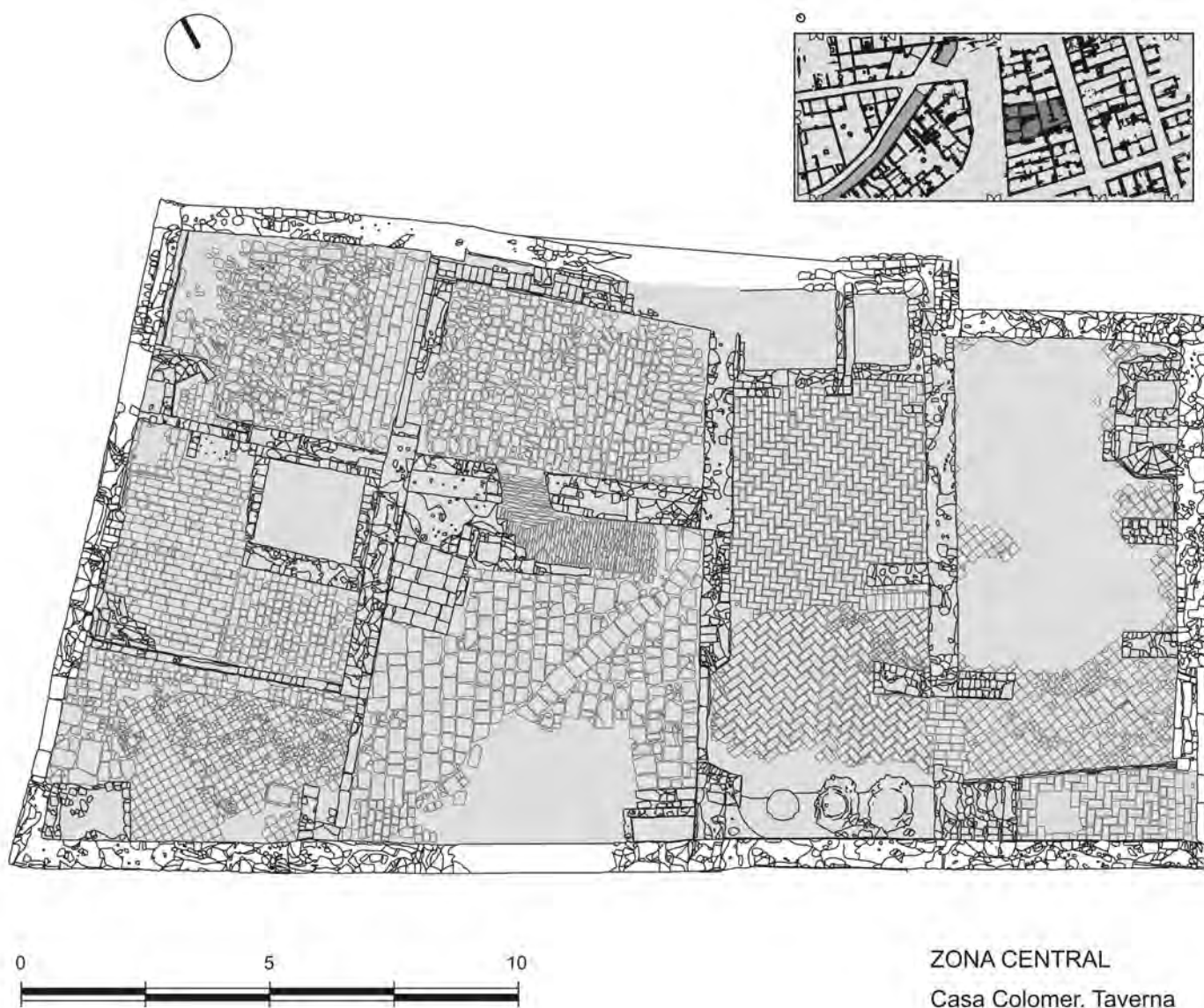

Figura 11
Planta de la casa Colomer o Taverna.
[Planimeria: Antoni Fernández]

pal, té tres espais definits: un petit rebedor, un pati descobert de planta quadrada que fa les funcions de distribuïdor i un espai soterrat que devia funcionar com a magatzem. El pati, que no presenta ni les dimensions ni l'espectacularitat dels patis de les cases nobles, està pavimentat amb lloses de pedra, comunica l'accés principal amb la part de llevant de la casa per mitjà d'una porta de pedra i té una escala de pedra de grans dimensions a la part nord per pujar a les plantes superiors. En el sotaescala es localitza una rampa construïda amb rajoles⁵¹ disposades de cantell, per facilitar les feines de transport de mercaderies emmagatzemades en l'espai soterrat. A la part sud del pati es va localitzar una nova escala de pedra de petites dimensions (fig. 12).

L'espai soterrat està pavimentat amb pedres irregulars i a la seva part nord, recolzant en el mur que delimitava l'edificació, es va construir una banqueta de pedra recoberta amb rajoles, que es va interpretar com un banc de treball o una superfície on emmagatzemar productes. Aquest espai connectava amb dos espais soterrats més que en aquest moment ja no formaven part del conjunt. L'accés als dos espais independents es devia fer directament des del Bornet.

La meitat de llevant de la casa presenta unes característiques diferents, amb unes dimensions més grans, però només amb dos espais. Es tracta de dues sales allargades, pavimentades amb rajoles, que es disposen l'una al costat de l'altra. La més propera a la porta des del carrer del Joc de la Pilota, té en la seva part nord una escala de cargol per pujar a la primera planta de l'edifici. L'altra sala, que devia connectar amb el pati anteriorment descrit, té en el seu extrem nord un conjunt de latrines, de les quals només es conserva el pou mort, amb un únic paral·lel al jaciment corresponent a l'edifici identificat com l'hostal de l'Alba. També en aquesta sala l'excavació va posar al descobert la marca de tres grans recipients ceràmics, possiblement grans contenidors.

En la intervenció arqueològica de l'any 2005, a la zona del pati empadrat i a la sala on es van descobrir les mar-

Figura 12

Rampa d'accés als soterranis de la Taverna.
[Fotografia: El BornCC@Flare Estudi 2013]

ques dels contenidors ceràmics, es va localitzar una quantitat important de moneda petita. Aquestes monedes s'havien quedat entre les juntes dels paviments.

La presència d'una edificació amb aquestes característiques, amb dues parts diferenciades, una destinada a magatzem i distribució dels espais i l'altra destinada a allotjar-hi un nombre important de persones, així com la presència d'unes latrines per a ús generalitzat dels visitants a la casa i les marques de fins a tres grans contenidors, ens informa d'una edificació important, que havia de rebre un nombre considerable de persones que devien consumir-hi productes, com ara vi. La moneda petita trobada en llocs molt concrets de la casa reforça aquesta idea. Les fonts documentals confirmen aquest fet, ja que es tracta de la coneguda com a casa Colomer, que devia funcionar com a taverna (Garcia, 2009: 251). La documentació també confirma que els dos espais

51. L'altra rampa identificada al jaciment estava construïda amb pedres de grans dimensions.

independitzats de la casa original no formen part del conjunt en la darrera fase d'ús.

A l'illa compresa entre els carrers de Bonaire, de Xucles, del Joc de la Pilota i de Roldó⁵² es localitzen els altres dos edificis singulars, un a la part sud de l'illa i l'altre a la part central. En la darrera fase d'ús de les edificacions, totes dues construccions, tot i que amb una estructuració interna semblant, presenten uns espais molt diferenciats, ja que els usos que fan de la planta baixa són radicalment diferents. En el cas de l'edificació sud, un ús residencial i productiu, i en el cas de l'edificació central, un ús comercial i de magatzem (fig. 13).

L'edificació situada al sud de l'illa de cases presenta una planta quadrada de grans dimensions⁵³, que tipològicament estaria dins del conjunt de les cases que, a la Barcelona del 1700⁵⁴, destinaven la seva planta baixa a serveis, mentre que la vida es feia a les plantes superiors. L'accés es podia fer des de dos carrers, el principal situat al carrer de Bonaire, on es situa una portalada de pedra, protegida per guardacantons i un topall per a la porta de fusta. L'espai que articula els diferents àmbits és un pati descobert amb un paviment de lloses de pedra. Morfològicament, en el cas d'aquesta construcció, també s'aprecien dues parts molt diferenciades, la meitat de llevant destinada a magatzems i cavallerisses, i la part de ponent amb usos relacionats amb el comerç i la producció.

El pati presenta una part coberta (a l'accés) i una part descoberta, al paviment de la qual hi ha un embornal per recollir l'aigua de pluja. En la seva meitat nord-oest, s'hi localitzava un pou amb el brocal fet de pedra treballada, que es troba parcialment trencat, possiblement per l'espoli patit en els moments anteriors a l'enderroc⁵⁵. El pati feia la funció de distribuïdor, ja que per la dreta es podia pujar a les plantes superiors des d'una escala de pedra, o accedir als diferents espais interpretats com a magatzems, i en el seu interior no es van documentar bancs de treball o cap altre element que fes pensar en un altre ús. A ponent es localitza un espai soterrat al qual s'accedeix per una rampa de pedra, que es relaciona habitualment

amb l'emmagatzematge de bótes. A l'altra banda del pati, paral·lela a aquests espais als quals hem fet referència, hi ha una sala allargada, pavimentada amb pedra i amb unes menjadores recolzades contra el mur que delimita l'habitació per la seva part nord. Aquest espai presenta paral·lels amb un dels àmbits de l'hostal de l'Alba l'ús del qual s'havia pogut documentar com a cavallerissa.

La meitat de ponent de la planta baixa de l'edificació presenta uns usos diferents. El terra de totes les estances és de rajola i no de pedra com en els àmbits anteriorment descrits. A la part nord-est es localitza un àmbit de grans dimensions, amb accés directe des del carrer del Joc de la Pilota, que no presenta cap estructura interna ni compartimentació que pugui informar-nos del seu ús, tot i que per les dimensions i la situació en l'encreuament de dos carrers possiblement devia fer les funcions de botiga. La peça clau de la meitat de ponent de la casa és una estructura de combustió⁵⁶ que conserva la part per accedir a alimentar el foc, la cambra de combustió i una xemeneia. Per les dimensions de l'estructura, no podia ser un element per a l'ús intern de la casa, sinó per produir algun producte. Al costat de la xemeneia es van documentar tres estructures, que en la major part dels casos, pel que fa a les cases grans, es situen a la primera planta: una latrina, una cuina i una llar de foc.

La presència d'una part de la planta baixa destinada a emmagatzemar productes, un celler i unes cavallerisses, fa pensar en una casa important amb un ús privat de l'espai, tal i com succeeix en la major part de les cases de la Barcelona de 1700 amb característiques semblants. L'altra meitat de la planta baixa sí que té unes característiques més singulars, especialment per la presència de l'estructura de combustió i dels elements propis de les primeres plantes, com ara la cuina. El fet de destinar un dels espais a botiga també és comú en aquesta tipologia de construccions. Segons les fonts documentals es tracta d'una de les cases Boxadors i l'estructura de combustió estava relacionada amb la producció d'aiguardent (Garcia, 2009: 322).

52. Aquest carrer queda fora dels límits de l'antic mercat, però es va documentar en les diferents intervencions als carrers circumdants (Fernández, 2011, 2013).

53. Estaria dins del grup de cases del jaciment amb una superfície en planta superior a 300 m².

54. La distribució recorda la d'algunes de les cases conservades al carrer de Montcada de Barcelona. Aquest tipus d'edificacions són hereves de les cases del gòtic català amb el gran pati central i la gran escala monumental (González, 2009: 35).

55. A la casa singular a què s'accedia des del carrer de Gensana i amb sortida al rec Comtal, s'hi va descobrir el brocal d'un pou, amb les mateixes característiques, desmuntat per peces i recolzat en un dels murs perquè algú se l'endugués.

56. Gràcies a l'estudi analític es pot confirmar que el seu ús fou molt breu (DDAA, 2007: 127).

ZONA CENTRAL
Casa Boxadors nord. Casa de la Neu

ZONA CENTRAL
Casa Boxadors sud

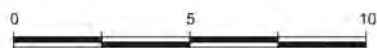

Figura 13
Plantes de les cases Boxadors.
[Planimeria: Antoni Fernández]

La tercera edificació singular es situa al nord de l'anteriorment descrita, amb la qual comparteix mur mitger. Presenta una planta rectangular i una distribució dels espais interiors diferent a qualsevol de les cases de la trama urbana. Com en el cas anterior, té l'accés principal des del carrer de Bonaire i un de secundari des del carrer del Joc de la Pilota. S'aprecia una diferència d'usos a la planta baixa. La meitat sud, amb un pati que distribueix el pas cap als diferents àmbits de la casa, té una sèrie d'elements d'ús domèstic, com un pou, un dipòsit i un safareig per rentar la roba. Des del pati també s'accedia a la primera planta per una escala de pedra de grans dimensions. A ponent del safareig, s'hi localitza una habitació de grans dimensions amb accés directe des del carrer del Joc de la Pilota, la qual cosa pot indicar l'ús de l'espai com a botiga.

Pel nord del pati s'accedeix a una nova sala, amb un paviment enllosat i unes escales de grans dimensions que comuniquen la planta baixa i un espai entremig de la primera planta i el pla terrer. Aquest espai es situaria just per sobre d'un petit espai soterrat, amb una altura no superior a 1,60 m i amb el sòl format per les sorres naturals, al qual s'accedia des de la porta principal per unes petites escales. Contra la paret de ponent recolzava una banqueta inclinada per deixar-hi alguna mena de producte. La part nord de la casa també tenia dues parts que només es diferenciaven pel paviment. La més propera al carrer del Joc de la Pilota estava pavimentada amb pedres i en l'accés a l'espai s'hi podien apreciar les marques al terra de fins a tres orificis per col·locar-hi les fustes d'una estructura no conservada. La resta de l'espai nord de la casa estava pavimentada amb rajoles quadrades i en la meitat de l'àmbit es va construir una canalització sense coberta per facilitar la recollida de líquids en aquesta part de l'habitació. A la paret sud també apareixen els orificis on devien anar encastades estructures de fusta, possiblement per emmagatzemar-hi algun producte relacionat amb la canalització anteriorment esmentada (fig. 14).

Les característiques de la part nord de la casa, amb una canalització a l'aire lliure, les marques d'alguna mena d'estructura de fusta per emmagatzemar i la presència d'un espai soterrat, sense paviments, i amb una banqueta on dipositar algun producte, ens indiquen que ens trobàvem al davant d'una casa important (paviments, escales...) amb un ús comercial de la seva planta baixa, on s'havia d'emmagatzemar un producte líquid que es ven-

Figura 14

Detall de la canalització oberta al paviment de la casa Boxadors.
[Fotografia: EL BornCC©Flare Estudi 2013]

dria posteriorment. Un cop més, la documentació acaba de confirmar aquestes evidències, ja que es tracta d'una casa important, que en aquesta fase feia servir la planta baixa per al negoci de la venda de gel. Aquesta casa de la família Boxadors es coneix com la casa de la neu (Garcia, 2009: 339).

ZONA DE LLEVANT

La zona de llevant correspon al que anomenem el barri dels pescadors. Al jaciment només s'hi documenta l'inici de quatre de les illes de cases d'aquest barri, totes les illes amb façana al carrer de Bonaire. Sabem per les fonts documentals que es tracta de la part que es va començar a urbanitzar en primer lloc, ja al segle XIII, per ubicar-hi la població relacionada amb els oficis del mar. L'anàlisi de les illes ja s'ha fet a la part dedicada a l'urbanisme i per tant no hi insistirem. No hi ha unes característiques pròpies o una tipologia de casa que només existeixi al barri dels pescadors, sinó que majoritàriament es corresponen amb la categoria de cases menors de 50 m² per planta amb un únic espai i on la vida es fa al pla terrer.

5. 1714-1717. Els darrers moments

Totes les cases del jaciment del Born van ser afectades pels bombardejors al llarg del setge o pels fets de l'11 de

Figura 15

Detall d'un mur refet després del setge.
[Fotografia: El BornCC©Flare Estudi 2013]

Figura 16

Detall del brocal del pou del pati de la casa del Baró de Sant Vicenç recolzat en un mur.
[Fotografia: Antoni Fernández]

setembre⁵⁷. Només una va quedar sense reconstruir. Entre setembre de 1714 i el mes d'abril de 1717 es va continuar fent vida en aquest sector de la ciutat. L'extrem nord de l'actual jaciment era el límit entre la ciutat construïda i la ciutat enderrocada per la construcció de la ciutadella. Es van desviar el rec Comtal i el Merdançar per mitjà d'una gran rasa a la part central del carrer Roldó⁵⁸. Les cases afectades es van anar reconstruint, moltes vegades amb materials reaprofitats, murs de maçoneria i morters de baixa qualitat. Algunes de les cases (extrem nord-est del Bornet) estaven tan malmeses que les clavegueres desguassaven per sobre del paviment del carrer. En alguns casos es construïen murs molt precaris a l'interior de les cases (fig. 15).

En els moments anteriors a l'enderroc es van espoliar tota una sèrie d'elements de l'interior de les cases, com rajoles, cuines, reixes i brocals de pou, i especialment de

l'exterior, guardacantons, brancals i marxapeus. De les 60 cases identificades al Born, 42 van patir l'espoli de les pedres a l'accés de les cases (fig. 16).

Conclusions

Les intervencions arqueològiques a l'interior del mercat del Born i als carrers circumdants, que s'han anat desenvolupant des de començaments dels anys noranta i fins avui, han posat al descobert una part de la Barcelona medieval i moderna enderrocada entre els anys 1716 i 1718 per la construcció de la ciutadella. Aquestes restes són l'evolució de la trama urbana de finals del segle XIII fins a començaments del segle XVIII.

Es tracta d'un jaciment no esgotat, ja que més del 60% de les restes del Born formen part de la darrera fase d'ús. Les restes representen el 3% de la totalitat de les cases i carrers derruïts i és per això que fora dels límits de l'ac-

57. Durant el procés d'excavació del Born es localitzaren nombrosos projectils de canó així com l'impacte d'aquests i dels morters efectuats durant un any de setge a la ciutat. Algunes de les destrosses foren arranjades pels propietaris de les cases mentre que d'altres restaren abandonades, ja fos per la mort del propietari o per l'absència d'aquest. En el carrer dels Ventres, a l'interior del rec o al Born, hi quedaren les bales encastades.

58. Identificat el punt exacte del desviament en una de les intervencions a l'interior de l'antic mercat del Born (Fernández, 2006) i als carrers circumdants (Fernández, 2013).

tual Born Centre Cultural, el jaciment majoritàriament està intacte. Finalment, l'arqueologia del Born, des del punt de vista de la investigació, té encara moltes coses a aportar.

La trama urbana del Born presenta tres zones característiques. La de ponent, marcada per la presència del rec Comtal, que des del seu origen i fins al seu enderroc va estar ocupada per artesans que necessitaven l'agua de la sèquia per a les seves activitats i per abocar els residus. La zona central, amb el Bornet com a peça clau, comunica el centre de la ciutat i la perifèria, i és on majoritàriament es localitza la part més comercial i d'oci. Finalment, de forma testimonial, també es poden observar les restes del barri dels pescadors, marcat per un urbanisme on es prioritza l'ús de l'espai com a hàbitat i un dels punts amb el teixit urbà més dens.

La trama urbana del Born, en no ser una part central de la ciutat, no presenta una tipologia única d'habitatge, sinó que més aviat hi abunda la barreja de construccions amb superfícies molt diverses. Tot i això, més del 60% de les cases del Born té una superfície de menys de 100 m². Les cases més petites, les que presenten una sola crugia en façana, un únic espai a la planta baixa i una superfície de menys de 50 m², es situen majoritàriament al barri dels pescadors i al Bornet. Les cases amb superfícies superiors als 300 m² destinen els espais de la planta baixa a magatzems, cellers, cavallerisses, botigues o com a centres productors. Moltes d'aquestes grans cases, al segle XVIII, s'havien compartimentat per fer-ne cases més petites o botigues independents.

BIBLIOGRAFIA

- BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J. 2010. "La cristianización del *suburbium* de *Barcino*". A VAQUERIZO, D. (ed.) *Las áreas suburbanas en la ciudad histórica. Topografía, usos, función*. Monografías de Arqueología Cordobesa, 18. Còrdova. pp. 363-395.
- BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J. 2011. "Santa Maria del Mar, un enclave cultural de la antigüedad tardía en *Barcino*". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 7. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 103-143.
- BROTONS, R. 2008. *La ciutat captiva (Barcelona 1714-1860)*. Albertí Editor SL. Barcelona.
- DDAA. 2007. "Dues activitats preindustrials documentades al jaciment del Born de Barcelona: aiguarent i cordes de viola". *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. (18-21 de maig de 2006). Volum 1. Sabadell. pp. 119-129.
- GIL, I.; LORIENTE, A.; MOLINS, M.; MORÁN, M.; PAYÀ, X. 2000. "Darreres aportacions arqueològiques al coneixement de la ciutat de Lleida en època moderna". *Jornades d'Arqueologia i Paleontologia*. Secció d'Arqueologia de l'Ajuntament de Lleida. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Lleida.
- GARCÍA, J. E.; PAYÀ, X. 1999. *Excavacions a l'antic barri de Capponí i a la sèquia de Torres*. Itirida Arqueologia, 2. Lleida.
- GARCIA ESPUCHE, A.; GUÀRDIA BASSOLS, M. 1986. *Espai i societat a la Barcelona pre-industrial*. Edicions de la Magrana. Institut Municipal d'Història. Barcelona.
- GARCIA ESPUCHE, A. 2009. *La ciutat del Born. Economia i vida quotidiana a Barcelona (segle XIV-XVIII)*. Institut de Cultura. Barcelona.
- GEA, M. 2008. "El portal de Sant Daniel. Darreres troballes arqueològiques al parc de la Ciutadella". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 4. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 116-136.
- GEA, M.; SANTANACH, L. 2010. "Poliorcètica defensiva: la Ciutadella de Barcelona, contextualització i característiques bàsiques". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 6. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 178-195.

HINOJO, E. 2013. "Mercat de Sant Antoni". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2012*. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 116-120.

GONZÁLEZ, R. 2009. "Ortografies arquitectòniques en el gòtic domèstic: trets i principals característiques de l'edifici civil baix medieval urbana catalana". A GIRÁLDEZ, P.; VENDRELL, M. (coord.) *El gòtic meridional català: cases, esglésies i palaus*. Ed. Clavell. Esplugues de Llobregat. pp. 35-42.

ROSSI, A. 1966. *L'architettura della città*. Ed. Umberto Allemandi. Torí.

SALICRÚ, M. 1989. "La casa de cós de Mataró". *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 35. pp. 10-30.

SANPERE I MIQUEL, S. 1911. *Los terrenos de la Ciudadela*. Henrich y Comp. Barcelona.

IL·LUSTRACIONS COLOR

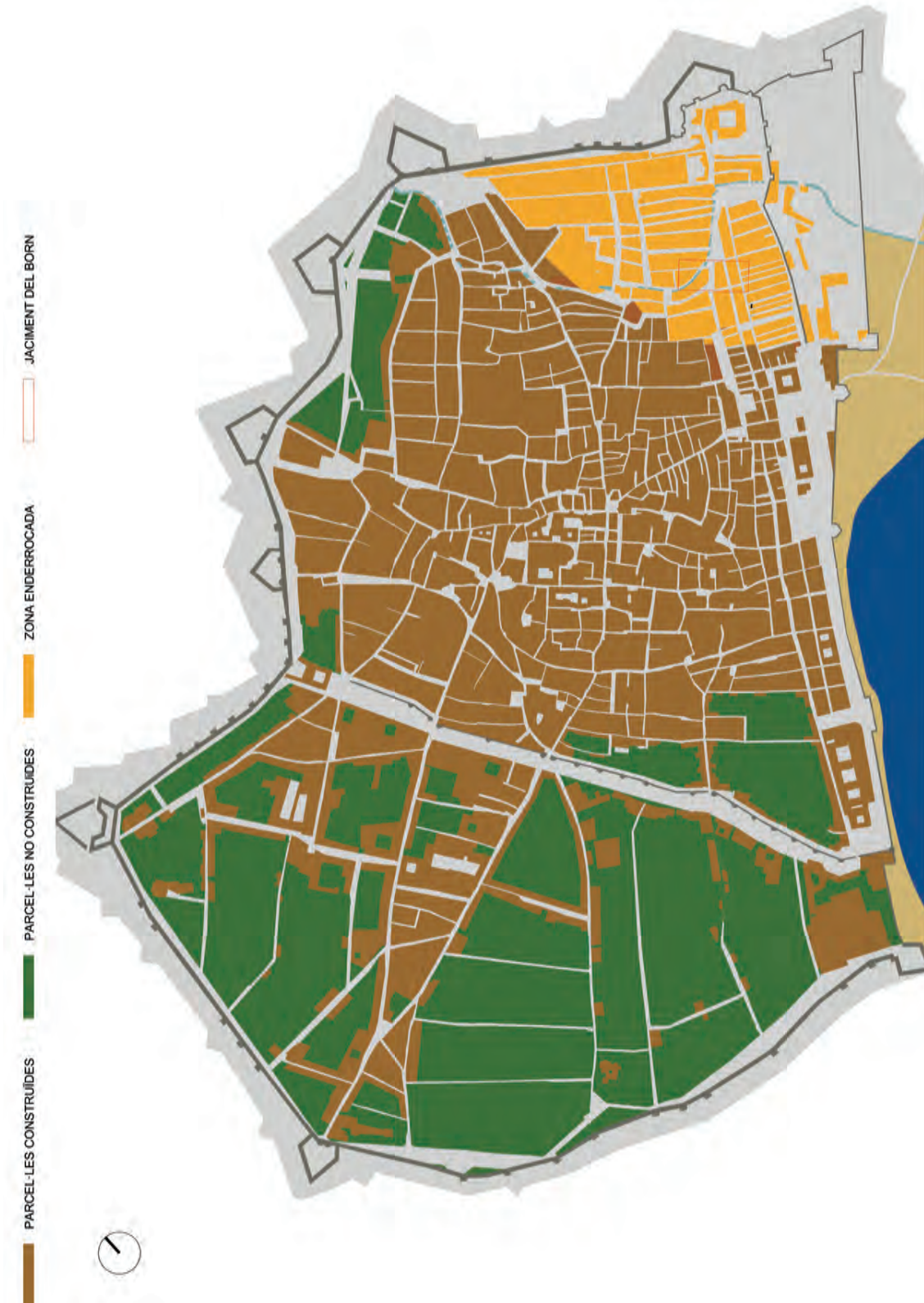

Figura 1
La ciutat de Barcelona al 1717 amb l'àrea afectada per a la construcció de la Ciutatella.
[Planimetria: Antoni Fernández]

Figura 3
Jaciment del Born amb la identificació de les zones.
[Planimèria: Antoni Fernández]

TEXTOS EN CASTELLANO
SÍNTESIS

a la obligación de hacerlo para el conjunto de la ciudad. Ya ha quedado escrito varias veces que “la continuidad de la investigación es una de las condiciones imprescindibles para un futuro prometedor del Born”.

Las diversas intervenciones arqueológicas realizadas en el antiguo mercado del Born de Barcelona, en especial la efectuada entre 2001 y 2002, permitieron recuperar 8.000 m² de trama urbana de la Barcelona del año 1717. La destrucción de un fragmento importante de la ciudad para construir una ciudadela militar y una explanada que haría las funciones de zona de seguridad comportó la destrucción del 17 % de Barcelona. El yacimiento del Born representa sólo el 3% de todo lo que se derribó.

El yacimiento del Born es un fragmento de ciudad fosilizada, en el que casas, calles, tiendas y talleres *detuvieron* su evolución en la primera mitad del año 1717.

En concreto, en el Born, la excavación arqueológica dejó al descubierto sesenta casas, situadas en el interior de once manzanas diferentes, nueve calles y un tramo del Rec Comtal, con un urbanismo que tiene su origen entre finales del siglo XIII y principios del siglo XIV. La trama urbana del Born es heterogénea y la integran tres zonas con características propias. Una parte central regular, cuyo eje divisorio es la calle que va del Born al Pla d'en Llull, formada por manzanas de casas rectangulares y un trazado ortogonal. El área de poniente presenta una trama más irregular, ya que cuando se proyectó la urbanización, las manzanas y las calles tuvieron que adaptarse a una infraestructura preexistente, el Rec Comtal. Finalmente, en la zona de levante se aprecia un urbanismo de manzanas pequeñas y alargadas, con un tejido urbano mucho más denso que en las zonas anteriores.

El urbanismo que se aprecia en las tres zonas determinó los usos y las actividades que en ellas se desarrollaron.

Desde el origen del barrio hasta su derribo, en 1717, estas actividades se mantuvieron mayoritariamente.

En la zona de poniente se desarrollan actividades de tipo artesanal o preindustrial; la presencia del Rec Comtal contribuyó a la implantación de artesanos que necesitan el agua del canal de riego para desarrollar los diferentes procesos de su actividad y, posteriormente, verter los residuos generales. Desde el siglo XIV hasta el siglo XVIII, se han podido

identificar hornos, depósitos y elementos propios de estas actividades.

La zona central, con la presencia de una calle de grandes dimensiones, que conecta el centro de la ciudad con una de las puertas de la muralla, concentra la actividad mercantil y de ocio. En este punto del barrio se concentran las tabernas, los hostales, los espacios de juego y las tiendas. La tercera zona es el denominado barrio de pescadores, una parte de la ciudad caracterizada por casas de pequeñas dimensiones y en la que residía la mayor parte de las familias relacionadas con los oficios del mar.

La red viaria del Born está formada por cinco calles principales y cuatro secundarias. El Bornet funciona como centro neurálgico de la zona y hace las funciones de receptor de los viandantes y de las mercancías procedentes de las demás calles, conectando así el centro con la periferia, la muralla y el barrio de pescadores. Las calles principales se pavimentaban con piedra y eran más anchas que las otras; las calles secundarias presentaban un pavimento de tierra apisonada y en algunos casos un pequeño empedrado en el acceso a la vivienda. El sistema de saneamiento varía en la mitad de poniente y la mitad de levante. En las zonas más próximas al canal de riego los residuos se vertían directamente o por medio de ramales, mientras que en el resto de los casos se combina la construcción de alcantarillas y fosas sépticas sin un patrón definido. Las casas documentadas en la última fase de vida del Born son el producto de la evolución y transformación hasta que alcanzan las características propias de una vivienda del siglo XVIII. En la mayoría de los casos esta evolución tiende a la compartimentación de los espacios y a la independencia para formar casas o tiendas de pequeñas dimensiones. A grandes rasgos podemos afirmar que de una casa original del siglo XIV se pueden llegar a generar tres o cuatro casas de pequeñas dimensiones o tiendas independientes.

Al tratarse de una zona periférica de la ciudad, abundan los tipos de casa intermedios. La mayoría de las casas documentadas en el yacimiento son de pequeñas dimensiones; sin embargo, también se pueden encontrar casas

de más de 300 m² por planta. Las casas más pequeñas del Born presentan una tipología característica, de una sola crujía de ancho y una profundidad que varía entre los 5 y los 15 m. Cuanto más pequeña es la casa, más servicios concentra en la planta baja, especialmente letrinas, lares y cocinas. En el caso del yacimiento del Born, la máxima concentración de casas de pequeñas dimensiones se encuentra en el Bornet y en el denominado barrio de los pescadores. Las casas más grandes destinan la planta baja a actividades comerciales, o la usan como almacén, caballeriza, estudio o tienda, en tanto que funcionan como vivienda las plantas superiores. Si bien en su mayoría las casas están habitadas por una sola familia, también es común el uso de una casa por parte de varias familias, que comparten servicios como la cocina, la escalera, el lavadero o el pozo.

Aparte de las casas de grandes dimensiones, en el yacimiento se pueden ver dos ejemplos de construcciones no residenciales; en la zona de poniente se localiza el hostel del Alba, una gran construcción con espacios en la planta baja destinados a almacenaje, con unas caballerizas de grandes dimensiones, y a la adaptación de estructuras para el uso de mucha gente, con las letrinas situadas junto a las escaleras. Otro ejemplo es la casa Colomer, cuya planta baja funcionaba como taberna. Esta construcción tenía dos partes diferenciadas, la mitad de poniente destinada a almacenaje, con una sala subterránea, y la mitad de levante dedicada al consumo, con dos espacios de grandes dimensiones y la presencia de marcas de hasta tres contenedores de líquido de grandes dimensiones.

La colección que hoy conocemos como “Born” procede de una treintena de intervenciones que afectaron a niveles arqueológicos del barrio de la Ribera. Se “excavó” en cerca de 700 cajas y se individualizaron alrededor de 4.000 piezas: objetos de cerámica, cristal, metal, hueso y madera de funcionalidades muy diversas que han permitido avanzar un gran paso respecto a la cultura material del período. Se han incorporado al proyecto los estudios arqueométricos.

Para la época moderna, las fuentes documentales suponen un instrumento de investigación fundamental, y por lo que respecta a los objetos, los inventarios post mórtem constituyen una herramienta de información inagotable. La iconografía de la época es también un documento de primera mano para complementar muchos aspectos de los estudios objetuales. En el marco del “proyecto Born”, hemos tenido la suerte y el privilegio de contar con 285 inventarios post mórtem realizados entre 1597 y 1690.

Por lo que respecta a objetos/documentos, y si ejemplificamos el tema en la cerámica –los objetos predominantes en el registro arqueológico–, un vistazo en ambas direcciones pone de relieve muchos datos. Si se trata de recipientes, proporcionamos información sobre la forma, para que servían, dónde se guardaban, especificamos el tipo de producción, su nombre, etc. Por otro lado, contrastar las fuentes escritas con las fuentes materiales no es fácil. A la hora de interactuar con todos los datos, se pone de manifiesto la complejidad del tema. Una especialmente importante, y que muestra la dificultad del procedimiento, es vincular nombre y objeto. Desde la vertiente arqueológica, podemos plantear unos referentes materiales claros (horizonte cerámico) para un período comprendido entre finales del siglo XVI y los primeros años del siglo XVIII. Formas y producciones, objetos locales o importaciones, así como la aparición de piezas nuevas, vinculadas al consumo de té, chocolate (jícara, mancerinas y chocolateras) o tabaco (pipas), son un referente cronológico.

Respecto a las pipas, empiezan a fabricarse en Inglaterra hacia finales del

siglo XVI y estarán plenamente incorporadas a la vida diaria a partir del siglo XVII. Ni más ni menos que 8.000 fragmentos de pipas de caolín fueron hallados en las excavaciones bajo el mercado del Born. La mayoría de las pipas son de filiación holandesa (con setenta y seis talleres identificados, setenta y dos de los cuales producían en la ciudad de Gouda), pero también las hay de filiación inglesa, con siete talleres individualizados, destacando los centros productores de Londres y Bristol.

Por lo que concierne a las cerámicas importadas, en el siglo XVI se produce un cambio respecto al dominio de los mercados, hasta entonces acaparados por los talleres valencianos con las conocidas producciones de reflejos metálicos y de reflejo metálico y azul. Toman el relevo las producciones italianas, que, además de tener una gran presencia en el comercio del Mediterráneo, el norte de Europa y América, influyeron notablemente en las producciones propias de otros países, como Francia, España y Holanda. Las coloristas vajillas de Montelupo, los *bianchi di Faenza*, *stile compendiaro*, la *marmorizzata* y la *graffita* polícroma de Pisa o el valle del Arno, entre otras, entraban en Barcelona por el puerto de la ciudad. Pero la supremacía absoluta del mercado fue para las producciones ligures: las mayólicas *blu berettino*, *berettino con giallo*, *bianco e blu*, *calligrafico a volute*, *calligrafico naturalistico* monocromo o polícromo, etc.

de los numerosos talleres existentes en Génova, Albisola y Savona supusieron un verdadero estallido comercial. También llegaron las producciones francesas de los talleres de Provenza (con piezas del valle del Huveaune) y del Languedoc-Roussillon (vajilla de *glazure jaune sur engobe* y piezas decoradas *à la plume*). Del norte de Europa, a finales del siglo XVI-principios del XVII, llega el denominado gres alemán. Las porcelanas chinas tuvieron gran éxito y fueron muy valoradas socialmente. En Barcelona se documentan en contextos del siglo XVII piezas del tipo *blanc de xine*, producidas en Te Hua, en el sur de China, o las *bleu et blanc*, decoradas en azul, típicas de la dinastía Ming, producciones que influyeron considerablemente en las porcelanas europeas. El comercio de cerámica

**ENGLISH TEXT
SUMMARY**

The different archaeological interventions undertaken in the former El Born Market in Barcelona, especially the one conducted between 2001 and 2002, enabled the recovery of 8,000 m² of urban layout of the Barcelona of 1717. The clearing of a large fragment of the city to construct a military citadel and an area of level ground, which would act as a security area, involved the demolition of 17% of Barcelona. El Born site only represents 3% of the total area demolished.

El Born site is a fragment of a fossilised city, where houses, streets, shops and workshops *stopped* evolving in the first half of 1717.

Specifically in El Born, the archaeological excavation uncovered sixty houses, located inside eleven different blocks, nine streets and a section of the irrigation channel known as Rec Comtal, with a town development dating back to between the late 13th and early 14th century. The urban layout of El Born is heterogeneous and is formed by three areas with their own characteristics. A regular central part, the dividing axis of which is the street leading from El Born to the Pla d'en Llull, is formed by rectangular blocks and an octagonal layout. The western area has a more irregular layout because, when the development was planned, the blocks and streets adapted to a pre-existing structure, the Rec Comtal. Finally, in the eastern area we can see an urban development of small elongated blocks, with a much denser urban fabric than in the previous areas.

The urban development seen in all three areas defined the uses and activities carried out there. From its origin and until the demolition of the neighbourhood in 1717, these activities were generally the same. In the western area, there were arts-and-craft and preindustrial activities; the presence of the Rec Comtal helped the establishment of artisans who needed water from the channel to develop the different processes of their activity and to discard general waste. It has been possible to identify furnaces, cisterns and elements characteristic of these activities from the 14th to 18th centuries.

The trade and leisure activity is concentrated in the central area, with the pres-

ence of a long wide street, linking the city centre with one of the wall gates. Most taverns, hostels, leisure areas and shops are in this part of the neighbourhood. The third area is the so-called fishermen's neighbourhood, a part of the city characterised by small houses and where most families involved in sea crafts used to live.

El Born is formed by five main streets and four secondary streets. El Bornet functions as the core of the area and receives pedestrians and merchandise from other streets, thereby linking the centre to the outskirts, the enclosure wall and the fishermen's neighbourhood. The main streets were paved with stone and were wider than the rest; the secondary streets feature a paving of rammed earth and, in some cases, a small paved area leading to the house. The sanitation system used varies between the western and eastern areas. Nearer the channel, waste was poured directly into it or through gullies, while in the other cases it is combined with the construction of sewers and septic tanks with no defined pattern.

The houses documented in the last period of life of El Born are the result of the evolution and transformation towards the characteristic 18th century house. In most cases, this evolution tends to compartmentalization of spaces and division to form small houses or shops. Generally speaking, we can say that from an original 17th house it was possible to create three or four small houses, or separate shops.

As it is a peripheral area of the city, intermediate house types abound. Most of the houses documented on the site are small; nevertheless, it is also possible to find houses of over 300 m² per floor. The smallest houses in El Born feature a characteristic typology, of a single bay and a depth that varies from 5 to 15 m. The smaller the house, the more services it has on the ground floor, especially latrines, fireplaces and kitchens. In the case of the Born site, the largest concentration of small houses is in El Bornet and in the so-called fishermen's neighbourhood. The bigger houses use the ground floor for trade or as a storehouse, stable, workshop or shop, and the upper floors as living quarters. Although the houses were mostly inhab-

ited by a single family, it was also common for a house to be used by different families, sharing services such as the kitchen, staircase, utility room or well. Along with the large houses, on the site two examples of non-residential constructions can be seen: in the western area there is the Alba hostel, a large building with rooms on the ground floor for storing products, with large stables, and the adaptation of structures for use by many people, with the latrines located next to the staircase. Another example is Colomer house, whose ground floor housed a tavern. This building had two differentiated parts, the western half for storage, with an underground room, and the eastern half for consumption, with two large rooms. There is evidence of up to three large liquid containers.

TEXTES EN FRANÇAIS
RÉSUMÉ

cette zone de gisement parallèlement à l'obligation de le faire dans l'ensemble de la ville. Ce n'est pas la première fois que l'on écrira : « la continuité de la recherche est une des conditions *sine qua non* pour un futur prometteur du Born ».

Les différentes interventions archéologiques effectuées sur l'ancien marché du Born de Barcelone, surtout celle qui a été réalisée entre 2001 et 2002, a permis de récupérer 8 000 m² de réseau urbain de la Barcelone de 1717. La destruction d'une portion importante de la ville pour construire une citadelle militaire et une esplanade qui servirait de zone de sécurité a impliqué la destruction de 17 % de Barcelone.

Le gisement du Born ne représente que 3 % de tout ce qui a été démoli.

Le gisement du Born est un fragment de ville fossilisée où les maisons, les rues, les commerces et les ateliers ont interrompu leur évolution dans la première partie de 1717.

Plus précisément, les fouilles archéologiques du Born ont laissé à découvert soixante maisons situées à l'intérieur d'onze îlots différents, neuf rues et une portion du Rec Comtal représentant une urbanisation dont les origines se situent entre la fin du XIIIe siècle et le début du XIVe. La trame urbaine du Born est hétérogène. Elle est formée de trois zones ayant leurs propres caractéristiques. Une partie centrale régulière, dont l'axe divisionnaire est la rue qui va du Born au Pla d'en Llull, formée d'îlots de maisons rectangulaires et d'un tracé orthogonal. La zone ouest présente une trame plus irrégulière car au moment où l'on en prévint l'urbanisation, les îlots et les rues durent s'adapter à une infrastructure préexistante, le Rec Comtal. Finalement, dans la zone est, on observe une urbanisation d'îlots petits et allongés, au tissu urbain beaucoup plus dense que dans les zones précédentes.

L'urbanisme que l'on peut observer dans les trois zones en a marqué l'utilisation et les activités qui s'y sont développées. Depuis l'origine jusqu'à la démolition du quartier en 1717, ces activités se sont maintenues.

Dans la zone ouest, se sont des activités de type artisanal ou préindustriel, la présence du Rec Comtal favorisant l'implantation d'artisans qui avaient besoin de l'eau du bief pour les différents processus de leur activité et, par la suite, pour pouvoir y rejeter les résidus généraux. Du XIVe jusqu'au XVIIIe siècle, il y avait des fours, des dépôts et des éléments propres à ces activités.

Dans la zone centrale, avec une rue de grandes dimensions qui relie le centre de la ville et l'une des portes des fortifications, se concentre l'activité mercantile et de loisirs. À cet endroit du quartier, on trouve les tavernes, les auberges, les espaces de jeu et les commerces.

La troisième zone, appelée le quartier des pêcheurs, est une zone caractérisée par des maisons de petites dimensions. C'est là que résidaient la plupart des personnes liées aux métiers de la mer. Le réseau de la voirie du Born est formé par cinq rues principales et quatre secondaires. Le Bornet fait fonction de centre névralgique de la zone et sert de récepteur des piétons et des marchandises qui y arrivent depuis les autres rues, mettant ainsi en connexion le centre et la périphérie, les remparts et le quartier des pêcheurs. Les rues principales étaient pavées de pierre et leur largeur était supérieure aux autres rues.

Les rues secondaires étaient en terre battue et, dans certains cas, il y avait une courte partie pavée pour l'accès à la maison. Le système d'assainissement employé variait entre la moitié ouest et la moitié est. Pour ce qui est des zones les plus proches du bief, on jetait directement les déchets dans ce dernier ou dans ses ramifications, alors que, dans le reste des cas, on combinait la construction d'égouts et de fosses septiques sans modèle défini.

Les maisons documentées dans la dernière phase de vie du Born sont le produit de l'évolution et de la transformation vers les caractéristiques propres à une maison du XVIIIe siècle.

Dans la plupart des cas, cette évolution tend à une compartimentation des espaces et à l'indépendance jusqu'à former des maisons ou des commerces de petites dimensions. En général, nous pouvons affirmer qu'une maison originale du XIVe siècle pouvait être transformée en trois ou quatre de petites dimensions ou en commerces indépendants.

Comme il s'agissait d'une zone périphérique de la ville, on trouve en abondance des maisons de type intermédiaire. La plupart des maisons documentées sur les fouilles sont de petites dimensions. Mais on peut aussi y trouver des maisons de plus de 300 m² par étage. Les plus petites maisons du Born ont un type caractéristique : elles sont

d'une seule travée de largeur et d'une profondeur qui varie entre 5 et 15 mètres. Plus la maison est petite, plus elle concentre de services au rez-de-chaussée, surtout les latrines, les foyers et les cuisines. Dans le cas du gisement du Born, la plus grande concentration de maisons de petites dimensions se situe au Bornet et dans ce que l'on appelle le quartier des pêcheurs. Les plus grandes maisons consacrent le rez-de-chaussée à des activités commerciales ou utilisent ce dernier comme entrepôt, écuries, étude ou encore comme commerce, tandis que la vie familiale se déroule aux étages supérieurs. Bien qu'en général les maisons soient habitées par une seule famille, on utilise aussi couramment une maison comme habitat pour plusieurs familles qui partagent alors les services tels que la cuisine, l'escalier, la buanderie ou le puits.

À côté des maisons de grandes dimensions, on peut aussi voir sur les fouilles deux exemples de constructions non résidentielles : à l'ouest, on trouve l'auberge de l'Alba, une grande construction avec des espaces au rez-de-chaussée destinés à servir d'entrepôt, des écuries de grandes dimensions et une adaptation de structures destinées à beaucoup de monde telles les latrines, situées à côté des escaliers. On trouve un autre exemple dans la maison Colomer qui consacrait son rez-de-chaussée à une taverne. Cette construction avait deux parties différentes, la moitié ouest était destinée à l'entrepôt de marchandises, avec une salle souterraine, et la moitié est était consacrée à la consommation, avec deux espaces de grandes dimensions et la présence de traces de jusqu'à trois réservoirs de liquide de grandes dimensions.

La collection que nous connaissons de nos jours comme « Born » provient d'une trentaine d'interventions qui ont affecté des niveaux archéologiques du quartier de la Ribera. On a « fouillé » dans près de 700 boîtes et on a séparé près de 4 000 pièces : des objets en céramique, en verre, en métal, en os et en bois aux fonctions très diverses. Cela a permis de faire de beaux progrès par rapport à la culture matérielle de cette période. On a incorporé au projet les études archéométriques.

En ce qui concerne l'époque moderne, les sources documentées supposent un instrument de recherche fondamental et, pour les objets, les inventaires *post mortem* constituent un instrument d'information inépuisable. L'iconographie de cette époque est aussi un document de première importance pour compléter bien des aspects des études des objets. Dans le cadre du « projet Born », nous avons eu la chance et le privilège de disposer de 285 inventaires *post mortem* réalisés entre 1597 et 1690.

En ce qui concerne les objets et documents, et si nous prenons l'exemple de la céramique – ce sont les objets qui prédominent dans le registre archéologique –, un coup d'œil dans les deux directions met en exergue bien des données. S'il s'agit de récipients, nous avons des informations sur leur forme, leur usage, l'endroit où on les rangeait, nous pouvons préciser le type de production, leur nom, etc. D'autre part, comparer les sources écrites avec les sources matérielles n'est pas chose facile. Lorsque l'on croise toutes ces données, la complexité du sujet apparaît. Une des difficultés parmi les plus importantes, et qui démontre la complexité du procédé, est de mettre en relation le nom et l'objet. Du point de vue archéologique, nous pouvons proposer de clairs référents matériels (horizon céramique) pour une période comprise entre la fin du XVIe siècle et les premières années du XVIIIe siècle. Les formes et les productions, les objets locaux ou d'importation, ainsi que l'apparition de pièces nouvelles liées à la consommation de thé, de chocolat (trembleuses, petits plateaux et chocolatières) ou de tabac (pipes) offrent une référence chronologique.

Quant aux pipes, on commence à en fabriquer en Angleterre vers la fin du XVIe siècle. Elles entreront tout à fait dans la vie quotidienne à partir du XVIIe siècle. On a trouvé dans les fouilles, sous le marché du Born, pas moins de 8 000 fragments de pipes en kaolin. La plupart des pipes sont d'origine hollandaise (nous avons pu identifier soixante-dix-sept ateliers dont soixante-douze produisaient dans la ville de Gouda), mais il y a aussi des pipes d'origine anglaise, nous avons identifié sept ateliers et mentionnerons surtout les centres de production de Londres et de Bristol.

En ce qui concerne les céramiques importées, le XVIe siècle apporte un changement quant à la domination des marchés qui, jusqu'alors, étaient accaparés par les ateliers valenciens et leurs célèbres productions à reflets métalliques et à reflet métallique et bleu. Les productions italiennes prennent la relève. Outre leur présence notable dans le commerce de la Méditerranée, du Nord de l'Europe et de l'Amérique, elles eurent aussi une influence importante sur les productions propres à d'autres pays tels que la France, l'Espagne et les Pays-Bas. La vaisselle colorée de Montelupo, les *bianchi di Faenza, stile compendiaro*, la *marmorizzata* et la *graffita* polychrome de Pise ou de la vallée de l'Arno, entre autres, entraient à Barcelone par le port de la ville. Mais ce sont les productions ligures qui dominent le marché : les majoliques *blu berettino, berettino con giallo, bianco e blu, calligrafico a volute, calligrafico naturalistico* monochrome ou polychrome, etc. des nombreux ateliers de Gênes, Albisola et Savone ont littéralement représenté une véritable explosion commerciale. Arrivèrent aussi les productions françaises des ateliers de Provence (avec des pièces de la vallée de l'Huveaune) et du Languedoc-Roussillon (vaisselle à *glacure jaune sur engobe* et pièces décorées à la *plume*). Vers la fin du XVIe siècle et le début du XVIIe, ce que l'on appelle le grès allemand arrive du nord de l'Europe. Les porcelaines chinoises eurent un grand succès et furent très appréciées du point de vue social. Au XVIIe siècle, à Barcelone, on trouve des pièces du type *blanc de Chine*, produites à Te Hua,